

ראובן הכט / הג'נטלמן האחרון

ראובן הכט

הגינטלמן האחרון

אוטוביוגרפיה

מגרמנית: קרלה פרלשטיין

זמורה-ביתן, מוציאים לאור

Reuben Hecht
THE LAST GENTLEMAN
AUTOBIOGRAPHY

Copyright © 2007 by MOLEDETH Development Co. Ltd.
All Rights Reserved

Hebrew Language Copyright
© 2007 Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir - Publishing House Ltd.

כל הזכויות שמורות
© 2007 מולדת, חברה לפיתוח בע"מ, חיפה
זכויות בעברית
© 2007 כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר
מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או
מכני או אחר כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

הכנה לדפוס: ח.ש. חלפי בע"מ

סידור, עימוד והפקה במפעלי כנרת, זמורה-ביתן, דביר – מוציאים לאור בע"מ
רח' התעשייה 10, אור יהודה 60212

נדפס בישראל

Kinneret, Zmora-Bitan, Dvir - Publishing House Ltd.
10 Hataasiya St., Or Yehuda 60212, Israel

Printed in Israel

10 09 08 07 1 2 3 4 5 6 7 8

תוכן העניינים

7.....	פתח דבר: הרהורים על הבית
9.....	פרק 1: ציפיות
79.....	פרק 2: כיוונים
137.....	פרק 3: החלטות
211.....	פרק 4: תקוות, מכשולים, הגשמות
311.....	אחרית דבר: הרהורים על אותו בית
317.....	מפתח שמות ומקומות

פתח דבר

הרהורים על הבית

לבית יש חזית לבנונה-צהובה ללא רבב, כך שסביר להניח שהוא שופץ לאחרונה. תקופת חיים שלמה נשטפה ממנו, כנראה בהתזת חול, כדי שיגיע למושלמות חדשה זו. עכשיו הוא נראה כמו כל בית אחר ברחוב הזה, שיש בו עוד כמה בתים שסימני הזמן הוסרו מהם; ומכיוון שכעת הם כבר אינם ייחודיים, הם אינם מושכים עוד את מבטיהם של העוברים ושבים.

הבית משמש בית מלון, כבעבר; עכשיו הוא מלון ארבעה כוכבים. הרובע שבו הוא נמצא היה בתחילת המאה העשרים בין הטובים בעיר.

כאשר עומדים מול בית המלון ניתן לראות לוח המחובר לחזית הבית, כשני מטרים וחצי מעל המדרכה. צריך להטות את הראש לאחור כדי לקרוא את הכתוב עליו. זה הלוח השני שנתלה שם; הראשון נהרס בזדון כמעט מיד אחרי שתלו אותו. הכיתוב עליו הוא בצרפתית ובעברית.

כאשר אני מבקר בפריז, אני נהנה לראות את הבית הזה ולסרוק את חזיתו מלמעלה למטה. אני רואה את שורות החלונות זו מעל זו בארבע הקומות, ללא קישוט, כמו ריבועים חצובים באבן.

אני מדמיין לעצמי – הרי ממחקרים לא הצלחתי ללמוד זאת –

באיזה חדר יכול היה לקרות האירוע אז, בשנת 1895.

פרק ראשון

ציפיות

העיר והאוניות

אנטוורפן, זו העיר שבה נולדתי. כאשר אני מעלה אותה בזיכרוני, אני מוצף בתמונות, קולות, צבעים וריחות. מכל אלה, התמונות תופסות את המקום העיקרי, אף שיש לי קושי להעלות כמה מהן באופן ברור; קווי המתאר מטושטשים לפעמים, ויש כאלה שנותרו מהן צללים בלבד. אך יש גם תמונות שעולות בעיני רוחי מיד, וכבהירות רבה, כאילו הדברים אירעו רק אתמול.

אני רואה את עצמי עומד על גדות נהר הסחלדה (Schelde), זרועותי מושטות לפנים ועל כפות ידי פירורי לחם שאימא נתנה לי. אני מאכיל את השחפים. הם מסתערים עלי, אך קריאותיהם הפראיות, הצורמניות, אינן מפחידות אותי. אני משליך אליהם את פירורי הלחם והם נלחמים עליהם באוויר במשק כנפיים פראי. אחד השחפים מתיישב על כובע הפרווה שלי. אני צוחק. אבא מגרש את השחפים ואוחז בידי.

אני יודע שזה יום ראשון. אני יודע שהטיול הזה בעיר, שנהגנו

לערוך מדי יום ראשון, יסתיים בטקס ידוע מראש. גם אם הייתי מבקש זאת, לא היה אבי מוכן לשנות את סדר המקומות שביקרנו בהם ולערוך את הטיוול בכיוון הנגדי, שכן כל מה שחווינו הביא אותנו לנקודת שיא ידועה מראש. בנקודת שיא זו היינו כבר אינספור פעמים, אך בכל פעם היא ריגשה אותי מחדש ועוררה בי רוח הרפתקנות.

ובכן, קודם כול עולים לחשמלית. על החשמלית שלנו מתנוסס למעלה לוח צהוב שעליו הספרה תשע בגדול, ואנו נוסעים לאורך סוללת העפר הגבוהה, עם מסילות הרכבת שעליה, עד שאנו מגיעים לתחנה המרכזית, חולפים על פני שדרות קייזרליי הרחבות והאלגנטיות לכל אורכן, עוברים את שוק הירקות וממשיכים הלאה עד שאנו מגיעים לקצה העיר, שם נמצא הנמל העתיק ביותר של הסחלדה המכונה "רציף נפוליון" על שם מקימו.

לפני שאנו מגיעים לחלק זה של העיר, אנו חולפים על פני תורן גבוה שעליו תלוי כדור אדום, קלוע כמו סל. כאשר הוא תלוי גבוה בשמים, פירוש הדבר שהדרך פנויה, וכאשר הוא נמוך, פירושו שהרחוב חסום לזמן מה ואוניות מהים חוצות במעבר שנוצר כאשר הגשר המסתובב נפתח. בזמן שאוניות אלה עוברות נעצרת התנועה משני עברי הגשר, ואז הולכי הרגל יכולים להביט מטה באוניות. כאשר אנו נמצאים ברציף נפוליון מסביר לי אבי, כחלק מהטקס הקבוע שלנו, על סוגי האוניות השונים. הוא יודע שלעולם לא אתעיף מלשאול אותו שאלות, ואני יודע שהוא יסביר לי בסבלנות אין קץ כל מה שניתן להסביר על אוניות אלה, שכן בכל פעם עוגנות כאן אוניות אחרות.

אוניות קיטור ומכליות, אוניות נהר ותעלות, ספינות מנוע וספינות קיטור, ספינות גרר קטנות הגוררות מאחוריהן אוניות נהר, אוניות משא הנושאות מטען של פחמים ואלף דברים אחרים, וסירות דיג השבות עמוסות בשלל הדיג וכל המשפחה עוזרת בפריקתן.

וכמובן היו שם גם אוניות ענקיות החוצות את האוקיאנוסים.

אבי כבר יודע מזמן שאוניות אלה תמיד מעוררות את יצר חקרנותי, ואני שואל עליהן אינסוף שאלות. מהיכן הן באות, לאן הן יפליגו, כמה זמן לוקח להן להגיע ליעדן, כמה זמן הן יעגנו כאן ואם הן ישוטו גם באותו הים שבו טבעה הטיטניק זמן קצר לפני כן.

אך על אף צימאוני הגדול לשמוע כמה שיותר על ענקי האוקיאנוס, שנינו ידענו היטב שנקודת השיא של טיול יום ראשון עוד לפנינו, ונגיע אליה בעוד רגע. שנינו ידענו שנתעכב קצת ליד השחפים, ליד הגשר המסתובב והאוניות – שבאותה תקופה היו אוניות רגילות לגמרי ולא "שלנו" – על מנת להגיע בסופו של דבר למקום שהצית את דמיוני בטירוף, שעורר בי את התשוקה העזה ואת יצר ההרפתקנות היוקד של ילד בן ארבע: המחסנים הענקיים. כבר במרחק רב מהמחסנים אפשר היה לשער מה יש בהם; ריח מיוחד חדר לאפינו עוד לפני שיכולנו לראות אותם. היו מחסנים שבהם נערמו עורות בשלבים שונים של עיבוד. ריחם היה חריף, ויכולת לחלוף על פני מקומות אלה רק אם הפנית את ראשך לכיוון הים. מחסנים אחרים, שבדרך כלל היו רחוקים יותר, היו מלאים בארגזי מזון, ושוב אחרים הכילו מכלים גדולים עם פירות יבשים. אך המחסנים המרתקים ביותר נמצאו לאורך הסחלדה, במקום שבו עגנו האוניות ששבו מקונגו הבלגית ופרקו שם את מטענן. כאן קרה לפעמים שבעל חיים טרופי כזה או אחר זחל לפתע מתוך סל או ארגז, ולא פעם היו אלה נחשים או עקרבים. ידעתי שאוניות אלה נשאו עמן גם נוסעים, ובדמיוני ליוויתי את הנוסעים שהפליגו בין בלגיה לקונגו, המצאתי סיפורים פראיים ותיארתי לי אילו הרפתקאות אחווה כאשר יום אחד גם אני אפליג לשם על אונייה כזאת.

כאשר נקודת שיא ראשונה זו של טקס יום ראשון היתה מאחורינו, באה נקודת שיא חדשה, שונה לחלוטין, אף כי לא בת השוואה למחסנים בחשיבותה – אבא ואני הלכנו "לעבודה". המשרד שלו נמצא במרחק של כמאתיים מטר מהגשר המסתובב, והלכנו לשם ברגל. בחשמלית הייתי תמיד גאה על כך שהכרטיסן

הכיר את אבי בשמו ותמיד בירך אותו בסבר פנים יפות, ואבי החזיר לו ברכה. לפעמים התפתחה ביניהם שיחה קצרה על ענייני היום, על מזג האוויר ועל עוד דברים מעניינים שאפשר לדון בהם. מחזה זה חזר על עצמו כאשר הגענו לבניין המשרד, שליד דלת כניסתו הוצמד לקיר לוח פליז גדול ומבריק ועליו השם והסמל של "החברה הבלגית לספנות נהרות", או בקיצור "פלוביאל" (Fluviale). כאן שוחח אבא עם השוער, ושאל תמיד לשלומם של קרובי משפחתו שאני כלל לא הכרתי.

המשרד שבקומה הראשונה היה מחולק באמצעות מחיצות זכוכית לכמה חדרים קטנים. בימי עבודה ישב באחד מהם מנהל המחלקה; בחדר קטן יותר ישבה המזכירה שלו, שלעתים קרובות כיבדה אותי בסוכריות.

שעה שאבא נכנס בימי ראשון אלה לחדרו כדי למיין שם את הדואר שלו – בימי עבודה עשו זאת מתלמידים – הלכתי אני ל"מקום העבודה שלי" ושם התחלתי "לעבוד". בפינה שהוקצתה לי עמדו שולחן קטן וכיסא תואם. על השולחן ניצבה מכונת כתיבה ישנה שכבר לא היתה בשימוש, ועוד כמה פריטי ציוד משרדי.

ניגשתי לעבודה. בדרך כלל הקלדתי קודם כול כמה שורות של האותיות O, X או Y במכונת הכתיבה, שביחד התחברו למעין "תמונה", ופירוש הדבר שבדמיון שלי ראיתי פרחים, בתים, עננים בשמים ועוד הרבה צורות אחרות. כאשר מלאכת "הציור" במכונת הכתיבה התחילה לשעמם אותי, עברתי לטכניקה אחרת – ציור בחותמות גומי. אלה לא היו חותמות הגומי שנועדו לילדים, שהיו קיימות כבר אז, שבהן גולפו בעלי חיים, עצים, בתים ועוד, שלוחצים אותן על כרית דיו ואחר כך על הנייר. אך אני בניתי בעצמי את בעלי החיים ואת העצים שלי. ניצלתי את הכתוב בחותמות – שורה ארוכה של אותיות קטנות או ריבוע קטן ובו אותיות גדולות, כמו למשל המילה "העתק", שכמובן לא יכולתי לקרוא עדיין – כדי ליצור נוף, עלווה של עצים, קירות של בתים או סתם איזה רחוב שהלך לאנשהו.

כאשר גיליתי יום אחד שלבד מכרית הדיו הכחולה-כהה יש גם אחת באדום בוהק, החלטתי לשדרג את עבודות האמנות שלי לתמונות בשני צבעים. וכאשר אחד העובדים של אבי נתן לי נוסף על כך עפרונות באדום, כחול וירוק, עזבתי את תחום האלתור והתחלתי לצייר באמת. הנושא שלי היה באופן מוזר חיילים, ותו לא, ובעיקר חיילים מבוואריה, שהיו מוצבים באנטוורפן. ציירתי אותם על כל ציודם, נושאים רובה, חרב וקסדה מסומרת מרשימה, ומובן מאליו שכל החיילים שציירתי היו תמיד חיילים גרמנים. כלל לא עלה בדעתי לצייר ולו חייל בלגי אחד.

כאשר אבי סיים את עבודתו, הוא אחז בידי ויחד נסענו או הלכנו חזרה באותה דרך שבה באנו. בבית המתינה אימא עם ארוחת הצהריים, ועוד לפני שישבנו כולנו ליד השולחן, סיפרתי עוד ועוד על החוויות שלי, ובעיקר על כל העבודה שעשינו שנינו, אבא ואני, במשרד, וכמה חרוצים היינו.

איי-אפשר להכתיב את דרכם של הזיכרונות, שהרי לזיכרונות חוקים משלהם. הם באים והולכים מתי ואיך שהם רוצים, ויכולים לצוץ בזמנים שבהם אין מבקשים אותם... עדיין.

לנגד עיני אני רואה אונייה אחרת, לא מאלה שעגנו אז בסחלדה, לא כזו שנתנה לי השראה להרפתקה, אלא אונייה שחוותה הרפתקה של ממש, שסוף דרכה היה לוט בערפל. זאת היתה אונייה צרפתית ישנה, עד כמה ישנה לא ידענו, שהתקדמה במהירות של כ-12 קשר בסך הכול ושיכולנו לשכור ב-1,300 לירות שטרלינג, כולל כל כללתנו.

שמה של האונייה סאן-ברייק (Saint-Brieuc), והיא אונייה "בלתי-לגאלית". היא נושאת על סיפונה אנשים "בלתי-לגאלים" שנושאים תעודות "בלתי-לגאליות" ומפליגים, או ליתר דיוק בורחים, לארץ "בלתי-לגאלית".

זאת היתה האונייה ששכרתי, שהיא עצמה וכל מה שבה היו

"בלתי-לגאליים". עשיתי זאת לאחר שקיבלתי הוראה לכך מ"הוועד האמריקני לפלשתינה חופשית" בהיותי הממונה על השיבה למולדת. אך זה היה בשנת 1939.

הבית שבו נולדתי היה בקוחלסליי מס' 5 באנטוורפן. זה היה בית שמח, מלא צחוק, עליזות והרמוניה. לימים, כאשר חיפשתי בזיכרוני את הנקודות המאושרות בחיי, הגעתי בכל פעם לבית הזה, כי שם היה עדיין תואם בין האווירה בתוך הבית לבין המראה החיצוני שלו – בניגוד לבית האחרון שלנו בבאזל, ברחוב בנקן; הבית בבאזל היה יפה הרבה יותר מאשר הבית בקוחלסליי מס' 5, אך אי-אפשר לומר שהאווירה שם היתה שמחה.

הבית היה לחלוטין ביתה של אימא – היא ריהטה אותו, עיצבה אותו וניהלה אותו על הצד הטוב ביותר. כאשר אבי צילצל כדי להודיע שהוא מביא חמישה אורחים לארוחה ללא הודעה מראש, כפי שקרה לפעמים, הוא יכול היה להיות סמוך ובטוח שאין זו טרחה גדולה מדי בשביל אמי ושהיא תוכל להתמודד עם המצב. כאשר אני חושב על קוחלסליי מס' 5, אני שומע צחוק. אני רואה את הסבים שבאו לביקור מפרנקנטל (Frankenthal) שבגרמניה, יושבים במרפסת המקורה בגג זכוכית ירקרקה, אני רואה איך הם מביטים מטה, לרחוב, כאשר נסעה בו חשמלית שצופרת שוב ושוב. בהיותי ילד קטן עוררה צפירה זו את סקרנותי וניסיתי לגלות כיצד מפעילים אותה. ידעתי שנהג החשמלית לוחץ בכף רגלו הימנית על מוט מתכת שנמצא על תומכת קטנה ושאו נשמעת צפירה, אך עדיין לא הבנתי מה גרם לצפירה. זה ריתק אותי כל כך עד שיום אחד גבר בי הדחף לדעת יותר על הפלא הזה, וכאשר באחת התחנות הנהג פסע לאורך קרון החשמלית, לחצתי מהר על דוושת הצפירה, רקעתי עליה כמה פעמים בחוזקה ושמחתי מאוד שזו נשמעה גם לי. מאוחר יותר, כאשר הנהג ואני הכרנו זה את זה טוב יותר, הוא לפעמים עצם עין אחת לאות שאני יכול להשמיע צפירה.

הבית בקוחלסליי היה, ככל הבתים ברחוב, בית חד־משפחתי צר למדי, שהיתה לו גינה קטנה בחזית וגינה קטנה גם מאחור, שהיתה דומה יותר לחצר קטנטונת. משני צדיה ניצבו חומות שהפרידו בינה לבין הגינות השכנות, והיתה עוד חומה גבוהה במיוחד שהפרידה בינה לבין החצר האחורית של בית נוסף. לבד מעץ הדובדבנים שפירותיו היו כה חמוצים שלא ניתן לאכול אותם, לא צמח בגינה זו דבר כיוון שהאדמה שלה היתה גרועה ושרצה שלשולים. על כן החליט אבי יום אחד לכסות את כל הגינה בחצץ, שהובא בעגלה גדולה, רתומה לשני סוסים בלגיים ענקיים. החצץ הוצא ממצולות הסחלדה ובו בזמן הוצאו משם דברים נוספים, בין היתר קסדה רומית.

החדרים בבית היו מוארים היטב שכן היו בהם חלונות גדולים שאיפשרו לאור השמש להיכנס. כילד הייתי בדעה שחדרים אלה – חדר המגורים הגדול והיפה, המרוהט ברהיטי רוקוקו אלגנטיים, וחדר האוכל וכו' רהיטים מעץ מלא – הם מקומות שמתאים לשחק בהם לא פחות מאשר בחדר שלי. אני זוכר, על כל פנים, שהצבתי שם על שולחן־עזר קטן שורות של חיילי בדיל וגם חיילים גדולים יותר מעץ צבוע בצבעים שונים, וכאשר הייתי מזיז מעט את רגלי השולחן הזה, הייתי יכול להצעיד את החיילים, אך בו בזמן היה עלי כמובן להשגיח גם שהם לא ייפלו על הארץ. אבל כשרציתי להפציץ אותם באמת, די היה לדפוק על השולחן או להניע אותו קצת בחוזקה וכבר היתה מתקבלת תמונה של קרב קשה. עניין ההפצה לא זיעזע אותי, כיוון שבסופו של דבר היתה זאת התקופה של המלחמה הגדולה.

התמונה של הורי באותם הימים היתה בשבילי כמעט ללא רבב. הערצתי אותם הערצה שהיתה קרובה לסגידה. אני רואה לנגד עיני את אבא בבגדי טניס, בסוודר ובמכנסיים לבנים כשלג, בנעלי ספורט לבנות מבהיקות, מוכן ללכת השכם בבוקר למגרש הטניס

ולשחק כמה משחקים לפני יציאתו למשרד. אני זוכר שבערב, אחרי ששב מן המשרד, הוא הלך לחוג סיף. בשני ענפי ספורט אלה הוא הצטיין.

אני רואה את אמי, אישה יפה מאוד, דקת גזרה וצעירת מראה, בעלת עיניים כחולות גדולות וגוון עור בהיר ושיער שחור-כחלחל מתולתל, שאותו היא קלעה לצמה עבה והצמידה ככתר סביב ראשה. בצאתה מהבית היא חבשה תמיד כובע רחב שוליים גליים, מקושט בפירות ובפרחים מלאכותיים, ותמיד דמיינתי לי שבכל רגע פרפר יכול לעוף ולהתיישב על הפרחים האלה.

לאור תמונה זו של הורים כה אהובים ונערצים בילדותי, כמה קשה להיזכר בכך שכעבור שנים לא היססו אותם הורים לפתוח בהליכים משפטיים נגדי כדי לשלול ממני, בנם הבכור, את כשירותו המשפטית.

אני רואה את בית הורי זה מלא באנשים, הרבה אנשים. היו שם גברים שבאו לבצע "שירותים" שונים, כפי שמכנים זאת כיום; והיו שם גם נשים שאנחנו, הילדים, תמיד פנינו אליהן בשם "העלמה" – מעולם לא בשמן הפרטי לינה, ברטה, פאולה או כל שם אחר – שהיו האומנות שלנו. עם האומנות האלה היה לנו מעין הסכם סודי, כלומר ידענו עליהן דברים שההורים לא ידעו. כאשר הן לקחו אותנו לטיול רגלי, הן שלחו אותנו לעתים קרובות לשחק למעלה, על החומות המוגבהות שהקיפו את המבצרים הבלגיים. מובן שלא נתנו לנו מעולם להתרחק יתר על המידה ותמיד נשארנו בטווח העין כך שהן יכלו לראות אותנו היטב, וכמובן גם אנתנו אותן. תמיד ידענו מי נפגשה עם איזה חייל – ואלה היו תמיד חיילים גרמנים – היכן, מתי, כמה זמן וכמה פעמים, ומה התרחש במפגש עם "האהובים" האלה.

מכל הגברים שבאו לביתנו חרוטים בזיכרוני בעיקר שניים, אף שאינני יכול לומר אם הם מצאו חן בעיני או לא, כי מעולם לא יכולתי לראות את פניהם – שכן אלה היו שחורות לגמרי. אחד

היה מנקה הארובות, שהתהלך בכובע צילינדר שחור לראשו וסולם שחור בידו על גבי הגגות ברחובות אנטוורפן; הטבחיית שלנו טענה שמי שייגע בו, יזכה למזל. השני היה אדם שחור כמו הראשון, בעל גב מגובן שעליו קשור סינר עור, שסחב שקי פחם כבדים מהרחוב לביתנו, ושם רוקן אותם דרך אשנב פתוח אל תוך המרתף. ספק הקרת, החלבן והאופה היו פחות מעניינים, הם היו לא יותר מאשר שבירה קלה של שגרת היום, ומובן שעל מישהו היה לטפל בהם, אבל בזה זה הסתכם מבחינתנו.

מדליק הפנסים, לעומת זאת, היה בין הדמויות המאגיות של ילדותי. בכל פעם שטיילתי ברחוב בשעות בין הערביים או בחשכה המוקדמת של החורף, מחזיק בידה של האומנת שלנו, ראיתי אותו. בחורף הוא לבש תמיד מעיל ארוך וכובע חם, וכידו החזיק מוט ארוך שבקצהו היה משהו שבו הדליק את הפנסים לאחר שפתח את ברז הגז והגז יצא בהיסוס מהמכלים הגדולים. בשעות בין הערביים הערפיליות הוא תמיד נראה לי כרוח רפאים שהגיח משומקום ונעלם חיש מהר. בכל פעם נחרדתי כהוגן כאשר ראיתי אותו מגיע, עטוף במעילו הרחב, לפעמים רועד מקור, אבל ברגע שהפנסים הקיפו אותנו באור חמים, ברגע שהם סילקו את החושך מן הרחובות באורם החזק והשלג החל להעלות ברק עדין – או אז פשטה בי תחושה של ביטחון, ולא הפריע לי שהמרווחים בין הפנסים נשארו לוטים באפלה.

כמו שריתקה אותי הצפירה של התשמלית, ריתק אותי גם מדליק הפנסים. ראיתי אותו מדליק אותם, אך לא ידעתי בדיוק כיצד. הסוד שלו לא התגלה לי בכל תקופת ילדותי. ולפיכך, מדליק הפנסים מילא לגבי תפקיד של קוסם, ואף האמנתי שבשרביט הקסמים שלו הוא יוכל להדליק גם את הכוכבים שזוהרים כל ערב בשמים. מבחינתי, הוא זה שדאג לכך שיהיה אור.

אם זיכרוני אינו מטעה אותי, הרי ששנות ילדותי בקוחלסליי מס' 5 היו שנים של הרמוניה רבה, ולולא איימו עלינו האומנות מדי פעם

שהורינו ימכרו אותנו לצוענים אם לא נתנהג יפה, היה האושר שלנו מושלם.

הבקע הראשון בהרמוניה זו בא בעקבות אירוע שנגע למשפחה כולה, וכאשר אני אומר שהוא נגע לי במיוחד, פירוש הדבר שאז עזבתי את עולם הילדות המיטיב והבטוח. האירוע העיקרי היה הולדתו של אחי, אך לא הלידה כשלעצמה פגמה בתמונה המושלמת של אבי ובדימוי העדין של אמי, אלא הדרך שבה סיפרו לי על קורותיה של לידה זו. אירוע דרמטי זה התרחש במקביל לתקופת ההתאהבות הגדולה הראשונה שלי, בזמן התמסרותי ללא סייג לסוזי יובסקי.

סוזי יובסקי היתה ילדה פולנייה-יהודייה בעלת שיער ועיניים שחורים כפחם. לא הייתי היחיד שהיה מאוהב בסוזי. כל הילדים בני השש בכיתה שלי סגדו לה. וכיוון שזה היה המצב, פיתתה אותנו סוזי יום אחד לבוא איתה לפארק אחרי בית הספר ושם סיפרה לנו סוד מרגש ביותר ואסרה עלינו לגלותו לאיש. את זאת היינו צריכים להבטיח לה חגיגית.

לפני הלידה הזאת חייתי – כמו ילדים רבים באותה תקופה – בעולם המאושר שבו החסידה מביאה את התינוקות. לי הומחש הסיפור בכך שסבתי הרמין מור עלתה איתי לחלון הגדול בחדר המדרגות והראתה לי היכן עלי להניח כל ערב קוביית סוכר. היא הסבירה לי בארשת רצינית וחגיגית, שאם החסידה תבוא לקחת את הסוכר בלילה, היא תביא לי ביום המחרת אח קטן או אחות קטנה. זמן רב לא אירע דבר. קוביית הסוכר נשארה במקום שבו הנחתי אותה בערב הקודם, על אדן החלון הפתוח בחדר המדרגות. כיוון שלא העזתי להטיל ספק באמיתות סיפורה של סבתא, תהיתי שמא לא הייתי ילד מספיק טוב כדי לקבל מתנה כה גדולה. ובדיוק אז קרה הדבר השערורייתי. סבתי לקחה אותי ביד לחדר מיוחד, שעד אז היה נעול, שהיה מואר עתה באור נעים, עמום, שחדר אליו דרך וילונות. ושם שכבה המתנה של החסידה שזמן כה רב ציפיתי לה –

בעריסה קטנה שעמדה במרכז החדר. התקרבתי בשקט על קצות אצבעותי, הרימו אותי כדי שאוכל להביט בעריסה – והנה ראיתי אותו שוכב, אחי הקטן, אדום ומקומט, שמיד התחיל לבכות כשרק נגעתי באחת מאצבעותיו הזעירות. וכדי לתת לסיפור צביון של אמת, נעלמה קוביית הסוכר שהנחתי באדן החלון: החסידה אכלה אותה.

מאוחר יותר, כאשר סיפור הבדים התגלה בכל מערומיו, התפלאתי מאוד על התמימות הגדולה שבה ילדים מקבלים את הסיפור הזה. תהיתי בזמן ההוא מי המציא את המעשייה הזאת על החסידה, ממתי היא קיימת ואם סיפרו אותה גם לילדים בתקופת האבן, או אולי ניסו כבר אז להסביר את העניין עם דבורים ופרחים, סוג של הסבר שהסתיים במשפט המסכם: "וכך זה קורה גם אצל בני האדם." אך ברור שקשה למצוא ילד שמסוגל להסיק מכך את המסקנה הנכונה, ועל כן הוא נשאר תקוע או מבולבל בדיוק כפי שהיה.

קריסת סיפור החסידה היתה השבר העמוק הראשון בילדותי. היא היתה גם הבקע הראשון באמון שלי בהורי, שכן גם לאחר לידת אחי לא הוסר כלל מסך העשן הזה והוא המשיך להציק לי. הורי העניקו לאחי את השם ורנר וילהלם, ובשנת 1914 ברור היה, כמובן, שזה היה על שמו של לא אחר מאשר הקייזר וילהלם. לי הם נתנו את השם רוֹדִי, אחר יורש העצר האוסטרי רודולף, שבתקופה ההיא היה פופולרי מאוד. ועל הרומן שלו שהסתיים בצורה כה אומללה בטירת מאיירלינג עדיין דיברו לעתים קרובות למדי. (בנו היחיד של פרנץ יוזף הראשון, קיסר האימפריה האוסטרו הונגרית, שהיה אמור לרשת את אביו הקיסר, התאבד ב־1889 ביריית אקדח, ביחד עם פילגשו הצעירה. המערכת.) השם השני שנתנו לי היה שארל, אחרי בנו השני של מלך בלגיה – כלומר רודולף שארל – וכך קרה שעם לידתו של ורנר היה הדור המלכותי הזה מיוצג כולו במשפחתנו.

הרגשות שפיתחתי כלפי אחי הקטן היו אמביוולנטיים. הייתי,

מצד אחד, גאה ומאושר על כך שהחסידה לא דחתה את מתנת הסוכר שלי, אך מצד שני חשתי מעין קנאה כלפי היצור הזעיר הזה ששכב בעריסתו, שכולם התפעלו ממנו, שקיבל הרבה מאוד צעצועים ודובונים וגם – וזאת היתה הנקודה המכרעת – שאימא שלי הניקה אותו בשעות קבועות. ההנקה הזאת, שמעולם לא ראיתי בפועל כיוון שזה קרה תמיד מאחורי דלת סגורה, נתפסה אצלי כהפרעה מרגיזה בקשר הטוב שהיה לי אז עם אמי. הרגשתי מנוודה ומבחינתי היתה זאת הוכחה חותכת שהורי מעדיפים את האח החדש על פני.

מאז עברה תקופת זמן קצרצרה שבה עוד חייתי עם הדמות החלומית של החסידה והעולם החיצוני חדר אלי עדיין דרך מסך בלבד. חוויתי את מה שהתאים לי בעיני המבוגרים, ולא מעבר לכך. ברגע אחד עירערה סוזי יובסקי את העולם הזה בצורה ברוטלית, אך ההלם שחטפתי השפיע עלי לא רק באותו יום; סוזי המשיכה להשפיע עלי, דבריה רדפו אותי במשך שנים שהפכו לעשורים, והם עלו שוב במוחי בעת ההליך המשפטי שהורי פתחו נגדי, אף שחשבתי ששכחתי אותם מזמן.

אותו לילה אחרי ההתגלות בפארק לא יכולתי לישון. כאשר אבא נכנס לחדרי לשמע קולות הבכי שלי, התוודיתי בפניו על מה ששמעתי, כשאני מודע לגמרי לכך שבזה אני מטיל על עצמי אשמה כבדה על שהפרתי את הבטחתי שלא לספר את הסוד לאיש. סיפרתי לו בגמגום ובייסורי מצפון את מה שסוזי סיפרה בסוד כמוס לחברים הקרובים ביותר של הכיתה שלנו, ושאלתי אותו, נרגש, אם מה ששמעתי הוא נכון.

עד אז חייתי באמונה שהורים לעולם אינם משקרים, ושמה שהורי סיפרו לי על תהליך לידתו של ורנר היה האמת לאמיתה שאין לערער עליה. מדוע שישקרו?

אבי התקשה להרגיע אותי אותו לילה, והתקשה לא פחות להסביר לי שעדיין מוקדם מדי להסביר לי את עובדות החיים כיוון שהן מסובכות ושהורים כמובן מספרים רק את האמת לילדיהם;

ילדים צריכים לסמוך לגמרי על הוריהם וכל מה שהורים אומרים לילדיהם הוא תמיד "לטובת" הילדים, גם אם הילדים עדיין אינם מבינים זאת. הייתי גם צריך להבטיח לאבי, שלעולם לא אדבר עוד על דברים כאלה עם החברים שלי לכיתה או עם ילדים אחרים. ואם יהיו לי שאלות, אציג אותן להורי, ורק הם יחליטו מה טוב שאדע ומה לא. לא היתה לי ברירה אלא להסכים לדרישות אלה. אבל ברור היה שנפגעתי לא פחות מכפי שהזדעזעתי, והאמון שלי בהורי התערער למשך זמן רב למדי.

אנטוורפן היתה עיר שדברים רבים הטביעו בה את חותמם. בזמן מלחמת העולם הראשונה העיר התאפיינה, בין היתר, בנוכחותם הבולטת של חיילים, גרמנים כמובן.

בדרך לבית הספר הייתי צריך לחצות פארק שבו הוצב מלאך מוזהב על עמוד; סביר להניח שהיה זה פסל ניצחון או משהו דומה. כל בוקר, כאשר עברתי שם וצעדתי בצד השביל לרוכבים על סוסים, יכולתי לראותם: קצינים גרמנים שחלפו ביעף על פנינו בדהירה והעיפו חול לעינינו. אך לא היתה לזה כל חשיבות כנגד ההרגשה שהם עוררו בנו. נדמה לי שלבי האיץ את פעימותיו עד לקצב של דהירת הסוסים, עד כדי כך הזדהיתי עם הרוכבים הגאים האלה: הרי היינו תלמידים גרמנים ולמדנו בבית ספר גרמני.

אני נזכר גם במה שכונה "התפילות לחיילים" בבית הכנסת הגדול של אנטוורפן בחגים הגדולים. התפילות נערכו בערב, ורוב המתפללים היו חיילים וקצינים גרמנים-יהודים, שכנראה התפללו למען ניצחון גרמניה, כמו כולנו. כאשר קצינים אלה התארחו בביתנו, הם השאירו בגומחה לתליית המעילים את הכומתות ואת הקסדות שלהם, וגם את החרבות המקושטות בגדילי כסף. האמונה הילדותית שלי בחרבות אלה ובהגנה שהן יכולות להעניק לנו היתה גדולה. בתורף, בדרך לבית הספר או ממנו, ניהלנו אנחנו, תלמידי בית הספר הגרמני, קרבות בזריקת כדורי שלג עם ילדים בלגים, שלא חיבבו במיוחד את התלמידים של בית הספר הגרמני; וכאשר

הילדים הבלגים הכניסו לפעמים אבנים לתוך הכדורים, ניסינו תמיד להתחבא מאחורי החיילים הגרמנים, ותחת הגנתם המשכנו הלאה.

ושוב אני נזכר באונייה. היא אינה נמצאת ברציף נפוליון או ברציפים האחרים של הסחלדה. זאת גם אינה אוניית גרר ששטה באיטיות בנהר, או אחת מאוניות הענק שחוצות אוקיאנוסים, שפעם עוררו את געגועי לארצות רחוקות.

האונייה שאני רוצה לספר עליה נשאה את השם "גנייזנאו" (Gneisenau), אונייה בקועה שהיתה דומה לציפור ענקית שכנפיה נשברו. האונייה היתה תקועה לרוחב הסחלדה כדי למנוע את הכניסה לנמל אנטוורפן ואת היציאה ממנו לים הפתוח. זאת היתה אונייה גרמנית, אוניית מלחמה שהגרמנים הטביעו אותה. מאוחר יותר גררו חיילי חיל ההנדסה את גוף האונייה האדירה הצידה במידה כזאת, שתנועת אוניות התאפשרה שוב, לפחות במידה מסוימת. אפשר היה להגיע לשם באוניית מנוע של הנמל, לטפס עליה ומשם נשקף נוף נפלא מאין כמוהו על הסחלדה ועל חלק מהעיר.

אני זוכר שכאשר בימי ראשון התארחו קצינים גרמנים בביתנו, רצה אבי לפעמים להראות להם את האונייה הזאת. כאשר היינו שם, ביקשו כמה מהאורחים האלה לא רק ליהנות מנופי העיר, אלא בורבזמן להוכיח את יכולת הצליפה שלהם, שכן מעל לגרוטאה חגו שחפים צרחניים ועופות ים אחרים, בעיקר אווזים וברווזי בר. וכדי שמ"מעשי גבורה" אלה תישאר מזכרת כלשהי, הם דאגו לפחלץ את הציפורים שנורו וכך הם הגישו אותן – במקום זר פרחים – לבעלת הבית שאצלה הם התארחו. גם בביתנו היו ציפורים מפוחלצות כאלה, אך הן לא הוצגו לראווה כשלל, אלא נשמרו בחדר אחסון, שאיש מאיתנו כמעט ולא נכנס אליו.

בידי עדיין תצלום שמראה את הקצינים האלה עומדים לרוחב הסיפון. הם מצטיירים כצללים כנגד השמים, וכיניהם עומד ילד, לא יותר מבן ארבע, שמחזיק בכל יד את ידו של קצין אחר. אני יודע

עד כמה התגאיתי בתצלום הזה, לא כל כך משום שהיה צריך קצת אומץ כדי לטפס על האונייה ההרוסה, אלא מכיוון ששם למעלה, מחזיק בידיהם של שני קצינים גרמנים, הרגשתי כאחד הכובשים הגרמנים של הסחלדה, שכבשו מחדש את האונייה הטרופה הזאת.

אינני יודע אם רציתי זאת בעצמי או שהורי היו בדעה שלא יזיק לי אם לפני המפנה הגדול בחייו של אדם – הכניסה לבית הספר – אקדים ואלמד כבר כמה דברים. ואכן, שקעתי בלימודים עוד לפני שהלכתי רשמית לבית הספר. המורה שלי היתה גברת ון דן ברחה, והוטל עליה ללמד אותי צרפתית. אבי הזהיר אותי מראש שעלי לשבת בשקט, להיות מנומס, והעיקר להתרכז ולהקשיב היטב. אסור שתלמיד יאבד את ריכוזו, על כן עליו להביט כל הזמן במורה. עיני לא סטו אפוא ולו לרגע מפניה של גברת ון דן ברחה, מה שהביא לתוצאה הפוכה וכלל לא תרם ליכולת הריכוז שלי. למרות זאת נראה שהיא היתה מורה טובה. היא לימדה אותי תחביר צרפתי ואת ההיגוי של המילים הצרפתיות. השיטות של היום, שלפיהן מנסים להביא את התלמיד מהר ככל האפשר לדיבור חופשי – שיטה הנהוגה למשל בלימוד העברית באולפנים בכל מקום בישראל – לא היו קיימות אז. אדרבה, בזמני היה עלינו ללמוד את כללי הדקדוק ואת כללי ההיגוי על בוריים לפני שהרשו לנו להתחיל לדבר. אך היא הצליחה בכל זאת להחדיר בי עניין בשפה זו, אף שאצלנו בבית לא דיברו צרפתית.

אני עוד זוכר בבהירות רבה את השבועות האחרונים לפני המאורע הגדול. בטיולים שלנו בימי ראשון לא ביקרנו בנמל כדי לראות את המחסנים ואת האוניות, אלא הלכתי עם אמי לראות את בית הספר שלי, "בית הספר הגרמני הכללי" ברחוב קוולין. אני בטוח, אף שאיש לא אמר זאת במפורש, שבית ספר יהודי כלל לא עמד על הפרק, לא בבית הורי ולא בשיחות עם הסבים מצד אמי. רק זמן רב אחר כך נדהמתי מן הטבעיות שבה התנהלו הדברים, כאן, ומאוחר יותר גם בבאזל.

בלילה האחרון לפני היום הגדול התקשיתי להירדם. הייתי מלא ציפיות כמו לפני יום הולדת, חג המולד או פסחא, ובמקרה הזה כמו כל אלה ביחד. למחרת לא יכולתי כמעט לאכול ארוחת בוקר מרוב התרגשות. לפני שעזבנו את הבית, בדקתי את הילקוט שלי בפעם הרביעית, כדי לבדוק אם הכול נמצא במקום – קופסת הגירים שקיבלתי במתנה מסבתי, לוחית הכתיבה שעליה ניסיתי כבר לכתוב כמה משפטים בצרפתית בכתב יד רועד, ופרוסת לחם ותפוח עץ בשקית קטנה, כיוון שלא רציתי לקחת איתי תיק אוכל נוסף.

בדרך החזקתי בידה של אמי. בהליכה הזאת יד ביד היה משהו מוכר, היא נסכה בי תחושת ביטחון. כך הלכו כל הילדים ביום הראשון לבית הספר. לפני השער ניתקתי את ידי מיד אמי כיוון שכך רציתי וכיוון שהפריע לי שילדים אחרים נדבקו לאמותיהם בעוצמה כזו כאילו הם נפרדים לעולמים. נראה לי שלי היה קל להשתחרר, אני רואה את עצמי מסתער אל תוך הרפתקה חדשה שהיתה סוף כל סוף הרפתקה שלי לברי, שעלי להתמודד איתה בעצמי.

נעילת גן העדן

על היותי יהודי למדתי מלא־יהודים. באחת התפוגגה האידיליה של עיר שלווה, של אוניות המעוררות את יצר ההרפתקנות ושל חיים הרמוניים בקוחלסליי מס' 5, וזה קרה אחרי שלמדתי בקושי שמונה ימים ב"בית הספר הגרמני הכללי", שכה השתוקקתי ללמוד בו. את הידיעה הזאת למדתי מפיה של העלמה אוסוולד, המורה לדת של כיתתנו, באופן שפגע בי עד לעמקי נשמת: נדרשתי להמתין בכיתה ריקה עד ששיעור הדת יסתיים. העובדה ששני תלמידים נוספים נדרשו גם הם לשבת בכיתה זו שעה תמימה ונידונו לאותה בטלה כמוני בקושי הקלה את תחושת העלבון שלי. נידו אותי, ובפעם הראשונה בחיי זה קרה באופן מודע. נכון, גם

בבית הרחיקו אותי לפעמים, כאשר ההורים רצו לשוחח עם המבוגרים והנוכחות שלנו היתה אז מיותרת שכן רצו לשוחח על נושאים שאנחנו, הילדים, לא הבנו. התבקשנו ללכת לחדר הילדים ולהעסיק את עצמנו שם, לשחק בגינה או רק "להביא כוס מים", כפי שכינו זאת – אלה היו דברים מובנים מאליהם שהייתי רגיל להם ועל כן גם לא השפילו אותי. אך לשהות בכיתה הריקה הזאת, זאת היתה השפלה. כאן לא תפסה הנוסחה "כשתהיה גדול, אז..."; כאן היינו כולנו קטנים. הנבדלות היתה אפוא שונה: לא רצו שאחד הקטנים יהיה ביחד עם הקטנים האחרים.

רק אחרי שיעור הדת הראשון הוסבר לנו מהי הסיבה להרחקה שלנו – היא היתה קשורה לגן העדן. השער למקום הזה היה פתוח לילדים נוצרים בלבד כיוון שהם נגאלו על ידי ישו, ולא לילדים היהודים, מכיוון שאנחנו לא נגאלנו.

עד לאותו יום לא שמעתי את המונח "גן עדן", על כן לא יכולתי לדמיין לעצמי למה הכוונה. אך ברור היה לי שלחלק מאיתנו מותרת הכניסה אליו מכיוון שהם נוצרים, ולאחרים הכניסה אליו אסורה מכיוון שהם יהודים. באותו רגע היה לי ברור גם שלדברים שלא יכולים לקבל יש ערך רב הרבה יותר מאשר לאלה שניתן להשיג ללא קושי.

גן עדן זה, שנמנע מאיתנו, הילדים היהודים, צמח אפוא לממדים שהילדים הלא-יהודים ללא כל ספק כלל לא חלמו עליהם. מדוע לא יגיעו היהודים לגן העדן? מה פירוש "להגיע לגן העדן"? ומדוע לא אוכל להיכנס לשם לעולם, גם אם אהיה ילד טוב וצייתן, ומדוע יוכלו להיכנס לשם התלמידים האחרים של כיתתי, גם אלה שפחות טובים ממני?

אלה היו השאלות שהמטיתי על הורי בבית, והם אמנם ענו לי ברוב סבלנות, אך נותרו בכל זאת כמה אי-בהירויות. אי לכך הם הרשו לי לקנות את הספר שממנו הורשו החברים שלי לכיתה ללמוד את כל הדברים האלה שנמנעו מאיתנו, היהודים.

קראתי אפוא את הסיפור על יהודי בשם ישו שבירושלים הוצמד

במסמרים לצלב, אירוע שבו מילאו היהודים תפקיד לא מלבב במיוחד. "אתם היהודים צלבתם את אדוננו ישו," אמרו החברים שלי לכיתה כאשר רציתי לשוחח איתם על כך. האמנתי להם שכך היה. רק הרבה יותר מאוחר התבהר לי שזה היה אי־דיוק היסטורי, שהצליבה לא היתה עונש מוות מקובל אצל היהודים. אלפי יהודים נוספים נצלבו בירושלים בתקופה זו על ידי הרומאים. ובמאות השנים שלאחר מכן נרצחו רבבות רבות של יהודים על ידי הנוצרים שהאמינו בישו – הם נשרפו, בותרו לארבעה, עצמותיהם נשברו בגלגל שבירה, הם נערפו, נתלו ובתקופתנו גם נרצחו בתאי הגזים – אין כמעט סוג של רצח שהנוצרים לא עוללו ליהודים.

על כל אלה למדתי מאוחר יותר. לא ראיתי את עצמי כרשע יותר משאר התלמידים בכיתה א' שהורשו להתענג על שיעורי הדת של העלמה אוסוולד. במבט לאחור נראה לי שבכך התחולל בי מפנה שהיה למעשה רצוי. הישיבה בכיתה הריקה, שאליה נידו אותנו, שלושת התלמידים היהודים, לא גרמה לי לרגש נחיתות למרות ההשפלה המכוונת. נראה לי שהסיבה לכך היתה, בין היתר, שהשיעורים של העלמה אוסוולד, שלפיהם תוגמלה העליונות כביכול של הנוצרים בכניסה לגן העדן, עסקו כמעט כולם ביהודים בלבד. אכן, חלק הארי של התנ"ך, הברית הישנה, מורכב למעשה מחמישה "ספרי משה", כלומר מהתורה שלנו. הסיפור התנכי מתחיל ביהודי בשם אברהם. גם בהמשך מספר התנ"ך על מלכים יהודים, נביאים יהודים וגיבורי מלחמה יהודים, על המכבים ועל אנשי מופת כמו שמשון. ובסופו של דבר היה גם ישו יהודי, וכך גם משפחתו והשליחים. לא יכולתי להבין שבשמו של יהודי היה צריך לנדות יהודים, אף שנעשו ניסיונות מאומצים להסביר לי זאת.

ההרחקה לכיתה ריקה זו, ההמתנה מאונס עד שאנחנו, הילדים היהודים, הורשינו להצטרף שוב לאחרים, חוללו אצלי שני דברים. הראשון היה קריסת העולם שעד אז היה שמח ועליז, אך בו בזמן קרה דבר נוסף. נראה לי שהנידוי שלי הפך אותי ליהודי, שכן הוא אילץ אותי להתעמק בשורשים שלי בגיל כה צעיר. הוא עורר בי

רצון עז לזהות משלי ולהכרה בכך שאני שונה. אינני מגזים כאשר אני אומר שמאז נעשיתי משול לספוג שספג כל מה שניתן היה ללמוד על השורשים שלי והתכוננתי לחקור אותם. לימים, כאשר סוף כל סוף יכולתי לחיות את חיי בהתאם לשורשים האלה בארץ שלנו, ארץ שממנה באנו בעבר הרחוק, כאשר שיטות החינוך התימהוניות של העלמה אוסוולד היו הרחק מאחורי, שאלתי את עצמי לפעמים לאן היה מוביל אותי נתיב חיי לולא הייתי חווה את החוויה הטראומטית אך המאלפת הזאת.

לויים וכוהנים

אני זוכר בוודאות ובבהירות שאחרי חוויית הנידוי המוקדמת הזאת השתפרה הרגשתי כאשר גיליתי שאבותי, הן מצד אמי והן מצד אבי, יכלו להתפאר באילן יוחסין ארוך: הסבים מצד אמי היו צאצאי הכוהנים, והאבות מצד אבי צמחו משבט הלויים; להם היתה בתפילות בבית המקדש הזכות לסייע לכוהנים ולצקת מים על ידיהם לפני תפילת הכוהנים, לשם טיהור פולחני.

הסבים שלי משני הצדדים היו לי בילדותי מקור של רוך ואהבה. הם נתנו לי תחושת ביטחון וחום; לסבי סמסון הכט היתה גם השפעה על מהלך חיי.

הורי אמי, סבא וסבתא מור, חיו בפרנקנטל (Frankenthal), עיר קטנה בחבל ריין-פפאלץ; אולי כאן המקום לספר על סבים אלה, כיצד הם חיו, היכן הם חיו וממה הם התפרנסו, אך אני מעדיף לספר עליהם בהמשך. ברצוני להתחיל בתיאור המקום שהקסים אותי כילד יותר מכל מקום אחר – עליית הגג בביתם.

בעליית הגג העצום הזה נשמר כל דבר שבלתי-אפשרי היה להיפרד ממנו, לפחות לא מיד. אני זוכר היטב את האור שהציף את המרחב הזה בימי הקיץ הבהירים, וגם את החשכה המפתידה בשעות בין הערביים, שטישטשה את קווי המתאר של התפצים וטבלה את הכול בגוון אפור אחיד.

אני זוכר במיוחד חפץ אחד שהיה מונח בפינה ליד כמה בובות שבורות, חיילי בדיל, כלי גינה ישנים ובית בובות, ועורר את דמיוני הילדותי יותר מכול – פנס הקסם. הוא היה מורכב מתא גדול ממתכת שחורה שניתן היה להאיר מבפנים בעזרת מנורת נפט שאותה יכולת לכוונן בעזרת פתיל. היו גם תמונות מצוירות על לוחית זכוכית מוארכת, לרוב בסדרות, כמו למשל מקס ומוריץ מספרו של וילהלם בוש, סיפורי אינדיאנים, קרקס ועוד סיפורים רבים אחרים. באמצעות פנס זה יכולת להקרין את התמונות האלה על מסך לבן אחרי שהכנסת אותן במהופך לפנס; בעזרת עדשה הן התהפכו שוב כך שהן נראו בסדר על המסך.

החפץ השני שריתק אותי מאוד – שהקדים את הראינוע – היה עיגול קרטון גדול ובו חריצים רבים, שבעזרת ידית ניתן היה לסובב במהירות. כאשר הבטת דרך החריצים האלה, יכולת לראות בחלל הפנימי תמונה מתנועעת: ילדה קופצת בחבל, קטר של רכבת שנוסע על פני הרים, או חמור שמתהלך בניחותא על פני מדשאה. בעליית גג זו נתתי לראשונה דרור ליצר הסקרנות שלי כאשר ניסיתי לגלות את הסודות של חפצים מסוימים. ברור, כמובן, שאחרי גילוי סודות אלה גותרו החפצים שבדקתי מקולקלים. בפעם הראשונה היתה זאת אחת הבובות של אמי, שענייה נעצמו ונפקחו על פי התנוחה שבה החזקתי אותה; זה ריתק אותי בצורה בלתי רגילה ורציתי לדעת בכל מחיר כיצד זה קורה. הבדיקה גילתה שמדובר בשתי עיני זכוכית, שבעזרת חוט עופרת היו מחוברות למשקולת, כך שהעיניים יכלו להיעצם או להיפקח על פי תנוחת הבובה. מיותר לציין שהן כבר לא יכלו לעשות זאת אחרי הבדיקה היסודית שלי. וכאשר רציתי לדעת כיצד הדובון "בעל הכפתור באוזן" מפיק צליל תרחור, היו התוצאות עוד יותר דרמטיות: אחרי שפתחתי בזהירות את התפר שבגבו, נפל הדובון, על כל תכולת הגסורת שבו, על רגלי ובו ברגע נעצר יצר החקרנות שלי.

סבי סמואל מור היה חבר בבונים התופשיים. כחבר במסדר זה וכיהודי הוא השתייך אפוא לשני המתנות השנואים על היטלר, אף

שהוא לא הספיק לחוות את הרדיפות שלו. בשנת 1887 נעשה סמואל מור חבר של הבונים החופשיים ב"תא פאלאטינה" מס' 4 של בוואריה, ובמשך שלושים שנה – עד שעבר לגור בפרנקפורט-אם-מיין – הקדיש את כל כולו לתנועה ופעל על פי יעדיה ההומניסטיים, הליברליים והפילנתרופיים: "אנו מצווים עליכם לבקר חולים, לסייע למדוכאים, לקבור את המתים ולחנך את היתומים."

הוא היה חבר מוערך מאוד בתא זה ובמהלך חייו התעמת מדי פעם עם אנשים שלא ידעו דבר על התנועה אך הביעו עליה דעות אוויליות ביותר, עוד לפני שהיטלר עשה זאת. נאמר, למשל, שמעשי הבונים החופשיים הם על גבול השרלטנות או, גרוע מכך, הופצו שמועות כאילו בונה חופשי, ששוכב בחדר בבית חולים ביחד עם מי שאינו בונה חופשי, יעזוב את החדר הזה כאשר הוא בריא, שעה שהאחר מת – ואלה רק שתי דוגמאות ממארג הדעות המוזרות על התנועה.

המחשבה על פרנקנטל מעלה בי שפע של תמונות צבעוניות. בערב אני מביט בהדלקת מנורות הנפט בגפרור ארוך, מנורות שהפיקו להבה כחלחלה וריח גופרית; אני רואה כיצד מכוונים את עוצמת האור בעזרת הפתיל, כדי שלא יהיה בהיר מדי ולא חשוך מדי; אני מרגיש בקבוקים חמים גדולים מנחושת ליד רגלי הקרות כקרח לאחר ששכתי הביתה ממשחק במזחלת על השלג או אחרי החלקה במחליקיים על הקרח, שכן בהזדמנויות אלה הכניסו אותי למיטה כדי שלא אצטנן; אני רואה את עצמי יושב לפני חדר השינה של הסבים, מנסה לחלוץ את מגפי בעזרת מלקחיים במקום המכשיר המיוחד שמחזיק בעקב המגף ומקל בכך את חליצתו, כאשר לאף אחת מהמשרתות לא היה זמן לבצע את המשימה הזאת; אני רואה כיצד סבי, גבר גבוה ומחוטב שתמיד לבש שחורים, מוציא מכיס העור שלו מברשת לזקן ובקפדנות רבה מבריש את זקנו הקטן, המחודד. ואני רואה את עצמי, מחזיק בידה של סבתא בדרך לערוך

קניות. בהזדמנויות אלה ביקרנו תמיד בחנות שבה קיבלתי מתנה קטנה, אריה או דוב קטן עשוי לקריץ, או מטבעות שוקולד, או פרוסת נקניק אצל הקצב.

אני חווה שוב את התעלול של סבי שבעזרתו הוא ידע לרתק אותנו, הילדים. לסבי היה שעון זהב יפה בעל ספרות רומיות שנסגר במכסה בעל סגר קפיצי; הוא ענד אותו על שרשרת זהב מיוחדת שעברה דרך לולאת הכפתור של הווסט שלו. כאשר אחי ואני ביקרנו בפרנקנטל, הורשינו לפעמים להטות אוזן לשעון ואז ציווה עלינו סבא לנשוף בחוזקה על השעון; ואז, וכאילו במטה קסמים, נפתח המכסה בקפיצה לפני עינינו המשתאות. עבר זמן רב עד שהבנו את "מעשה הקסמים" הזה: שעה שאנו הקשבנו במתח לשעון, הפעיל סבא את הסגר הקפיצי, כך שהמכסה נפתח בפתאומיות.

לסבא סמואל מור ולאשתו הרמין לבית כאהן נולדו שלושה ילדים: הרברט, הבן הבכור שלימים נעשה עורך דין, הבת הצעירה שכולם כינו אותה בשם האנלה, ואמי אֵלֶה (Elle), ששמה האמיתי היה אלה (Ella). אלה והאנלה זכו לחינוך שהיה מקובל במשפחות מהמעמד הבורגני הטוב באותה תקופה.

סבתא מור היתה אישה מודרנית ברבות מדעותיה, כלומר היו דברים שהיא מצאה לנכון לעשות אף שהם נחשבו בזמן ההוא כמוטעים או לא־יאים במקרה הטוב. לדוגמה, לא היה זה מקובל כלל וכלל שסטודנט יביא הביתה סטודנטית כדי שזו תעבור את הלילה בבית הוריו. לא רק באירועים כאלה או דומיהם גילתה סבתי הבנה. היא גם הבינה את הדעות, את המאויים ואף את השיגיונות של נכדיה והתייצבה לעתים קרובות נגד הדעה של בתה, אמי, שתפיסותיה לגבי מוסר התקרבו לרוב לאלה של סוף המאה ה־19. הבית של הסבים שלי עמד ברחוב רחב ידיים, בשורה של בתים פרטיים בעלי חזיתות לא מרשימות. לבית היתה גינה גדולה, שכמו הגינה של בית הורי, היתה אף היא מלאה בפרחים; בגינה זו הורשיתי לשחק עם ילדי השכנים ואף להשתולל. ככל שאני זוכר

לא היו אז סורגים לחלונות בבתים בפרנקנטל, אפילו לא בקומת הקרקע. נראה לי שאז לא היו גנבים וגם לא תאונות דרכים. אני גם לא זוכר שראיתי מכוניות בעיירה הזאת, רק סוסים רתומים לעגלות. בבית היה מה שמכונה "סלון", שנועד לקבלת אורחים ומבקרים. היו בו וילונות מקטיפה אדומה עבה, כיסויי תחרה על הכורסאות המרופדות המרשימות ומעמדים מוגבהים שנשאו עציצי דקלים, שהאבק נוקה מהם בקביעות.

עד כמה שזה נשמע מפתיע, מעולם לא הצלחתי למצוא כורסאות בעיצוב מודרני, לא בסגנון הבאוהאוס ולא בסגנון הדני, עם צורה ומשענת גב כה נוחות כמו הכורסאות המרופדות האלה בסלון ההוא. ויש להן היסטוריה ארוכה: הן עברו מפרנקנטל לפרנקפורט, אחרי מות סבי הן הועברו לבאזל ומאוחר יותר, אחרי מות אבי ואמי, הן עשו דרך ארוכה לחיפה; הן נמנות כעת עם הכורסאות הנוחות ביותר בביתנו שעל הכרמל.

פרנקנטל מצטיירת אצלי כמקום של ריחות, וכאשר אני חושב על ילדותי שם, מתמלא אפי, אפילו כיום, בריחות שהדיף בית הסבים – או ליתר דיוק, בית החרושת של סבי ובגללו כל הסביבה: לסמואל מור היה בית חרושת לסבון.

זה היה בית חרושת לסבון שפעל ב"שיטת האדים", כפי שהיה כתוב בראש נייר המכתבים, שכן שיטה זו היתה בזמנו "הצעקה האחרונה". בבית חרושת זה יצר סבי מוצרים לשימוש ביתי כמו אבקת סבון, הפיסות סבון, סבון רך, סבון לגילוח ואפילו סבונים עדינים שהגיעו לחנויות עטופים בנייר משי וארוזים בקופסאות מתכת מאוירות בעידון. בכל אריזת סבון נמצא דף פרסומת קטן שבו נראה ראשו של אפריקני, כלומר אדם שחור, שהפך ללבן אחרי שהתרחץ בסבון "מור"; מובן מאליו שבימינו אין מקום לפרסומת כזאת.

מנהל העבודה בבית החרושת, אדם בעל זקן ארוך, גבות פרועות וגם שפם מתפרע, חיבב אותי והוא זה שהכניס אותי בסוד עשיית הסבון. התעניינתי בעיקר בריחות – שלא כולם היו נעימים

כמובן, כמו הריח של הסבון הרך לניקוי שהתפשט בכל האזור של בית החרושת. בתקופה ההיא היה ניחוח הסיגליות, שלא כמו היום, אחד הריחות האהובים ביותר, והוא שימש הן לעשיית בושם והן למוצרים אחרים. אחד המוצרים הייחודיים של בית החרושת של סבי היה "אבקת סבון מור בריח סיגליות", שהוזכרה גם בראש נייר המכתבים ואף נרשם עליה פטנט. אני עוד זוכר שסבי הקדיש תשומת לב מיוחדת לפיתוחים חדשים לשימוש של הניחוחות אלה, ובשיחות ליד השולחן נידונה לעתים קרובות השאלה אם הקונים יעדיפו את ניחוח הסיגליות העדין, או אולי את ריח הלבנדר לכביסתם.

השקפתם הפוליטית של הסבים שלי לא היתה כמובן שונה בהרבה מזו של הורי – גם הם היו חדורים ללא סייג ב"גרמניות" שלהם. בימים שבהם היה צריך להניף את הדגל, הם הניפו שני דגלים גדולים במרפסת ביתם: הדגל השחור-לבן-אדום של המולדת הגרמנית, והדגל הלבן-כחול של מדינת בוואריה, שכן פרנקנטל נמצאת בחלק הבווארי של חבל ריין-פפאלץ. מאוחר יותר, כאשר סבי וסבתי עזבו את פרנקנטל ועברו לגור בפרנקפורט, הם המשיכו להניף גם שם, כמו גרמנים רבים אחרי התבוסה במלחמת העולם הראשונה, את דגל השחור-לבן-אדום, והם התקשו להשלים עם העובדה שדגל זה, שכה הלהיב אותם, הפך לפתע לדגל שחור-אדום-זהב, שאותו כינו הסטודנטים הלאומנים-סוציאליסטים בלעג "שחור-אדום-חרדל". גם אני נשארתי נאמן לשחור-לבן-אדום: בימים שבהם הניפו את הדגל היה לי דגלון קטן מנייר, ולא קיבלתי בשלוות נפש את "התקופה הנוראה בלי הקייזר".

מאליו מובן שגם ללא הקייזר החדירו בנו והדגימו לפנינו הסבים את הגאווה הלאומית הגרמנית, וזה נמשך מאוחר יותר בבית הורינו, טיפין טיפין, לפי יכולת הקליטה של ילדים. המתנות שקיבלתי נועדו במידה רבה להכין אותי לחיי לאומנות אלה. בחג המולד, למשל, קיבלתי במתנה מדי צבא אמיתיים בצבע אפור-

צבאי, כפי שלבשו החיילים "שלנו" בשוחות, וכמובן גם כומתה תואמת, אף היא באפור. המדים האלה היו בין ה"צעצועים" האהובים עלי. לבשתי אותם בהתלהבות גדולה, עמדתי דום והצדעתי; למתנה הנהדרת הזאת היה בעיני רק פגם אחד – המכנסיים היו קצרים, כפי שנחשב יאה לילדים, וזה די הפריע לי אף שגם הם היו תפורים מאותו בד אפור כמו יתר חלקי המדים. כיוון שרציתי מאוד להידמות לחייל אמיתי, קיבלתי מאוחר יותר גם קסדה צבאית מחודדת, שהיתה אמנם עשויה מקרטון צבוע שחור, אך היו לה כל המאפיינים של קסדה אמיתית: הנשר הגרמני ומתחתיו המילים מוטבעות במתכת לבנבנה "למען אלוהים, הקייזר והמולדת", ומעל זה הכתר הקיסרי וכמה סרטים מתנופפים; לגמרי למעלה ניצב החוד, שניתן היה לחברו לקסדה או להסירו בהברגה, בדיוק כמו אצל חייל גרמני אמיתי. מה שהרשים אותי במיוחד היה שה"חוד" היה מצופה בבד האפור כדי שהמתכת המבריקה לא תסגיר את חובש הקסדה לצלפים של צבא האויב. ידעתי שדודי הרברט, שבא מדי פעם לבקר אותנו בחופשות שלו מהצבא, שבו הוא התקדם בתוך שנה אחת מחייל מתנדב לדרגת קצין, חבש בדיוק אותה קסדה ובביקוריו הוא הדגים אותה, כמובן נפוח מגאווה. עם זאת הוא גילה פחות עניין בקסדות מאשר במשורר הגדול של גרמניה, גתה, שעל יצירותיו הוא הרצה באופן קבוע בפני הקצינים בחדר האוכל.

אסיים את סיפורי על פרנקנטל בחוויה שכל חיי נשארה חקוקה בזיכרוני כחלום פיוטי ושמחזירה אותי למחוז ילדותי, חוויה שאני מנסה לחזור אליה שוב ושוב בזמנים של עומס, מתחים ולחצים. אחרי ארוחת הצהריים נהג סבי לתפוס תנומה קלה בכורסה הנוחה שלו לפני שהיה שב למשרדו בבית החרושת. יום אחד מצאתי בעליית הגג תיבת נגינה שהיתה כנראה שייכת בעבר לאמי. זו היתה תיבה שמוט דק, שבקצהו בובה זעירה, היה מחובר למכסה שלה, ועל ידי סיבוב הבובה ניתן היה להפעיל את המנגנון ולשמוע

מנגינה. כאשר סבי פרש לתנומת הצהריים שלו, המתנתי בקוצר רוח עד שהייתי בטוח שהוא ישן, כדי להפעיל את תיבת הנגינה. אז רקדתי על קצות אצבעותי בחדר המואפל. השמש פיזרה רצועות אור על רצפת הפרקט דרך חריצי התריסים ותיבת הנגינה הפיזה את צליליה העדינים בחלל החדר – זאת היתה חוויה שכולה קלילות עילאית. הייתי בטוח לחלוטין שסבי ראה אותי בחלומו ורקד למנגינה של תיבת נגינה זו.

אם פרנקנטל היתה המקום שבו סופקו צרכי בכל הקשור לחיי הרגש שלי במובן הרחב ביותר, גונדלסהיים (Gondelsheim), כפר קטן במדינת באדן, בקרבת הערים וורמס וברוכזל (Bruchsal), היה המקום שבו נפלה בחלקי הזכות לצלול לתוך החיים "הרוחניים". בביתו של סבא סמסון הכט חגגו את חג החנוכה ואת ליל הסדר, ואילו אצל הסבים מצד אמי – את חג המולד ואת פסחא. כל היסודות האלה ביחד שוזרים בשבילי פסיפס של הרבה מאוד אירועים שמעוררים בי נוסטלגיה.

כאשר אני אומר שהסבים שלי מצד אבי, סמסון והנה הכט, חיו את יהדותם במלואה, צריך לקבל זאת כלשונו וככתבו: סבא וסבתא התגוררו בבית הכנסת. בגונדלסהיים, הכפר הקטן שבו גרו, יכולתי לטבול בתוך "החיים הרוחניים". סבי סמסון הכט, שהיה מורה, שימש ממלא מקום של רב הקהילה היהודית בגונדלסהיים והיה בעל קורא בבית הכנסת. הוא הטביע את חותמו על תקופות ארוכות של נעורי בכך שהוא הראה לי דרכים שלא יכולתי עדיין למצוא בכוחות עצמי, והוביל אותי בנתיבים שלימים אף קבעו את מהלך חיי.

סבא סמסון נולד בשנת 1840 בוונקהיים (Wenkheim) כצאצא למשפחה שהתגוררה שם מאות בשנים. את התיעוד להיסטוריה המשפחתית של משפחת הכט אנו חבים למורה ברתולד רוזנטל מהעיר מנהיים; הוא התמחה בחקר אילנות היוחסין בארכיונים והתבקש על ידי דודי גוסטב להתחקות אחר אילן היוחסין שלנו.

הוא הגיע בחיפושיו עד שנת 1939, השנה שבה תמו כל החיפושים מן הסוג הזה, שכן מאז לא הורשו היהודים לעיין עוד בארכיונים מסוימים.

אחרי המלחמה השלים בן דודי אוטו הכט את עבודתו של ברתולד רוזנטל, ולשם כך הוא כתב הרבה מאוד מכתבים להרבה מאוד רשויות מקומיות כדי להמשיך ולהתחקות רחוק ככל האפשר אחר ההיסטוריה של אבותינו. באירועים משפחתיים היה בן דודי מתיישב עם עיפרון ונייר ליד הדודים והדודות שלו, ליד הסבים והסבתות שלו וליד הדודים והדודות של הוריו וחוקר אותם במשך שעות על תולדות חייהם, כדי לשמר את מה שיום אחד איש כבר לא ידע. בעת לימודי עסקתי גם אני באופן אינטנסיבי באילן היוחסין שלנו בניסיון להשלים אותו.

האנשים באותם הימים חיו בדלות, הן המשפחות היהודיות והן הלא־יהודיות. גם הסבים שלי בגונדלסהיים היו רחוקים מלהיות עשירים. בלתי אפשרי היה להרוויח סכומי עתק במקצוע של סבי, שהתפרנס ממכירה של בהמות והיה גם שוחט. סבתא השלימה את ההכנסות באמצעות גידול אווזים, פיטומם ואחרי זמן מה מכירה של כבדיהם. נוסף על כך היא פתחה בביתה חנות קטנטנה למוצרים מהמושבות הרחוקות של גרמניה, כמו תבלינים, תה וקפה, שאנשי הכפר באו לקנות אצלה.

למרות אורח חייו הצנוע היה לסבא תחביב: הוא אסף קקטוסים. הוא לא רק אסף, אלא גם גידל אותם והכיר את היצורים האלה היטב, ידע בדיוק כיצד לטפל בהם, כמה טיפות מים וכמה שעות שמש צריך כל אחד לקבל ואיזה מיקום ייטיב עם כל צמח. כאשר הבטתי בו שעה שטיפל בצמחים אלה, היתה לי לפעמים ההרגשה שנכנסתי לציור של קארל שפיצווג. (Spitzweg, צייר ומשורר גרמני, חי בשנים 1808-1885, ציוריו האחרונים הצטיינו בהומור ובאקסצנטריות. המערכת).

חרף ההכנסה הנוספת היה רכושה הארצי של משפחה זו

מצומצם, והיה צורך במשמעת מצד כל בני המשפחה כדי שלמרות הדלות "יצא משהו" מבניה, כפי שהגדירו זאת. ואכן, למען "יצא מהם משהו" קמו ילדיהם קיץ וחורף בשעה ארבע לפנות בוקר כדי לתפוס את הרכבת לברוכזל ולהגיע בזמן לגימנסיה בעיר. למרות ההוצאות שהיו כרוכות בכך היה זה מובן מאליו לסמסון הכט שבנו יקבל השכלה לפחות וזה לזו שהתאפשרה לו עצמו בזכות אביו: לימודים בגימנסיה בעיר טאוברבישופסהיים (Tauberbischofsheim), שבה סיים שש שנות לימוד לפני שנכנס לסמינר למורים ולרבנים בקארלסרוהה.

לפעמים אני מנסה לחשוב כיצד פועל מנגנון השכחה, ואני בטוח שכך עושה כל אדם שעבר את גיל שישים, שבעים או אפילו שמונים. אני חש שהעיר גונדלסהיים הפכה לנקודה מרוחקת עד אינסוף בזיכרוני, מה שנשאר ממנה אינו אלא צל מעורפל באופק, שעומד בכל רגע לצלול אל מאחורי קו האופק הזה. ואני שואל את עצמי כיצד אוכל למנוע ממנה להיעלם כך. מה גרם לגונדלסהיים להצטמק, איזו מילת קסם אוכל לומר שתעצור את השכחה? וכמעט באותו הרגע אני יודע את התשובה לשאלה זו. "ליל הסדר". כאלה היו רבים, אך יש אחד שנערך אחרי מות סבתי ואחרי שסבי בא לגור אצל בניו במנהיים. ליל סדר זה נשאר חרוט בזיכרוני לתמיד.

ההיסטוריה של אבותי, של שושלות הכוהנים והלויים, של זיקה חזקה לחיים יהודיים, מסתיימת בנקודה זו, לפחות כך נראה. הורי פתחו פרק חדש, שמתאימה לו הגדרה חדשה. הם חיו חיים שהיו שונים במהותם מאלה של אבותי, ועל כן הם היטו את ההיסטוריה המשפחתית לכיוון שונה בתכלית.

המורשת

"איזו הרגשה נפלאה היתה זאת כאשר בשעה שש וחצי, כשהיינו רעבים מאוד, יכולנו להרשות לעצמנו לקנות במסעדת 'קלר' בתחנת

הרכבת פרוסה גדולה של לחם מתוק תמורת שלושה פפניג. לפני כן דיברנו ארוכות על הקנייה הזאת ושקלנו אותה היטב, ואחרי שהתקבלה ההחלטה, הסתכלנו היטב מבחוץ דרך דלת הזכוכית במזנון כדי לנצל את הרגע שבו תעמוד ליד סל הלחם אותה מלצרית שגילתה חיבה מיוחדת לתלמידים. או אז פרצנו פנימה ואם היה לנו מזל, קיבלנו ממנה פרוסה עבה במיוחד; למלצריות האחרות לא היה אכפת מאיתנו והן נתנו לנו את פרוסת הלחם הראשונה שראו.

אני זוכר שדברים אלה מתוך רישומיו של אבי נגעו מאוד ללבי. האושר שילד קטן חש כשהוא קונה פרוסת לחם נראה לי כהוכחה חותכת לאי-הנכונות של האגדה הנפוצה כל כך כי "היהודים הם עשירים", שלעתים כה קרובות מובילה לאנטישמיות, בדרך זו או אחרת.

הדרך שעשה ילד קטן זה עד שהפך לבעל קונצרן ספנות לא היתה קלה, וסיפורים כמו סיפור הלחם לא חסרים ברישומיו של אבי. הוא החל לעבוד למחייתו בסוף המאה הקודמת. תחילה עבד כפקיד זוטרי בעסק המשפחתי של ון-אודן וון-ט'הוף ברוטרדם. לאחר מכן הוצעה לו משרה של מנהל בחברת ספנות, מסחר והובלה, ובשנת 1906 הוא הקים את "החברה הבלגית לספנות נהרות" באנטוורפן.

זאת היתה הראשונה בשורה של חברות שהוא הקים, שכולן היו קשורות בדרך זו או אחרת לספנות.

לאבי היו רעיונות שמבחינה מסוימת היו מהפכניים, והיה לו הכוח להוציאם אל הפועל. עד לנקודת זמן זו פעלה ספנות הנהרות, לפחות מנקודת המבט של היום, על פי נהלים מיושנים. מי שרצה להעביר סחורה ממקום אחד למקום אחר, היה עליו לגשת לחברות שונות, לסוכנים שונים ולמשרדי ממשלה שונים שהיו ממונים על כך כדי להסדיר זאת. באנטוורפן, למשל, היה צריך לגשת ל"התאחדות עובדי הנמל", שהיתה למעשה ממשיכתה של הגילדה ההיסטורית, שחבריה פרקו סחורות והכינו אותן לשמירה במחסנים.

צי אוניות הקיטור, הסירות הקטנות וספינות המגורים של "קונצרן רנאניה" (Rhenania), שאבי הקים יחד עם אחיו הרמן בעיר הגרמנית מנהיים עוד בשנת 1908, היה שם דבר. אבי, שתמיד חיפש רעיונות חדשים, פיתח שיטה של "שירות אקספרס" כדי לאפשר ללקוחותיו את ההובלה המהירה וגם הבטוחה ביותר דרך הנהרות, שגם תהיה תסכונת ככל האפשר – שירות מהשולח למקבל.

הספנים הפרטיים היו בעלי ספינת מגורים קטנה ולפעמים שתיים או אפילו שלוש, שבה הם חיו עם משפחותיהם ובו בזמן התפרנסו מהשכרת ספינותיהם להובלה. הם היו אפוא עצמאים ולא רבץ עליהם העול של תשלום משכורות או הורדות פחת. מובן אם כן מאליו שהם היו מסוגלים להתחרות באבי בהצלחה, וכיוון שהם היו מאורגנים, הם יכלו גם לשאת ולתת על דמי ההובלה.

כאשר כתבתי את עבודת הדוקטורט שלי על הנושא "תמחור דמי ההובלה בספנות בריין" היה עלי להתעמק בכל הפרטים האלה; ערכתי מחקר תיאורטי על תמחור, עלויות ומחירים, והצגתי תיאוריות על סמך מחקרים מקבילים בחיי המעשה. דרך אגב, ציטוטים מהמחקר שלי שהופיעו בספרות המקצועית שימשו גם את הרייך השלישי, כמובן מבלי לציין את העובדה שמחבר המחקר הוא יהודי.

קונצרן רנאניה היה קונצרן הספנות הפרטי החשוב היחיד שעסק בספנות בריין ולא היה תלוי בתעשייה הכבדה. החברות האחרות היו שייכות לצרפת או למדינת באדן או פרויסן, או לקונצרנים תעשייתיים גדולים כמו ראב־קרבר, סטינס, הניל ועוד. היה זה דווקא קונצרן הניל שמאוחר יותר, אחרי שתוקי הגזע בגרמניה נכנסו לתוקפם, רכש את רנאניה במחיר מגוחך, בסיוע ממשלת בוואריה.

"נפטון", החברה שאבי ייסד מאוחר יותר בבאזל, היתה חברה שווייצית – אף שרוב מניותיה נמצאו בידי קונצרן רנאניה – ועל כן לא יכלה גרמניה לקחת לעצמה גם את החברה הזאת כאילו היא

שייכת לה. מכאן שדודי הרמן קיבל, לבקשתו, כפיצוי על הקונצרט הענק, את הסכום "האדיר" של 94,000 מארקים גרמניים. לאחר שהעסקה הזאת יצאה אל הפועל וה"פיצוי" שולם, לא עמד בפני גרמניה כל מכשול שיפריע לה להפעיל חרם על נפטון ועל רנאניה, שיכלו כמובן להתקיים רק כאשר הספינות שלהן הורשו לשוט בריין הגרמני. נוסף לכך באה אז הדרישה שיש להרחיק את כל היהודים מההנהלה השווייצית של נפטון בבאזל, ובמיוחד את כל בני משפחת הכט; אבי, דודי הרמן ואף אחי ורנר לא הורשו עוד לעבוד בנפטון ועל כן מסר אבי, לפני שנסע לניו יורק בשנת 1941, את מניותיו לעורך הדין של החברה, ד"ר פליקס איזלין.

ברור היה שברגע זה נראה שכל מפעל החיים המשפחתי, שהושקעו בו עשרות שנות עבודה – ובעיקר מפעל חייהם של אבא ושל דוד הרמן – לפתע התאדה באוויר, ועמו כל המחשבות על מי ימשיך לנהל את המפעל שהאבות הקימו. "הרייך בן אלף השנים" שלט אז עדיין במלוא כוחנותו ולא היה אפשר לחזות שהוא לא יחזיק מעמד אלף שנים, אלא הרבה פחות. מנקודת מבט זו לא היה טעם לדון בשאלה מי יהיה המנהל-הממשיך, או מי יהיה יורש העצר, אך ברור היה שעד אז ריחפה המחשבה הזאת באוויר כל הזמן.

אני לא אוהב את המונח "יורש העצר". יש לו צליל לא נעים. אני שמח שלא נפל בגורלי להיות כזה, כי זה היה מוצא חן בעיני עוד פחות. אך כאשר יש צורך להוריש ירושה – בין שהיא קטנה או גדולה – המנהג הוא להעביר אותה לבכור, ואין זה משנה אם הוא היה מעדיף להיות נהג קטר או שחקן תיאטרון, וגם אין זה משנה אם קיומו כיוורש עצר מכביד עליו כאזיקי עופרת. לא ברור כיצד נעשה אדם ליורש עצר וכיצד יכולים אלה שמכתירים אותו ככזה להכין אותו לתפקיד זה – שכן גם אז, הסיכוי שיצליח בתפקיד בטוח בערך כמו רולטה רוסית. אין לכך ספר הדרכה, ומובן שקשה לשחזר תוכניות ושיקולים של אחרים בעניין זה. במקרה שלי אין לי הוכחות ברורות לכך שמשפחתי תיכננה בשבילי

דברים שלימים יקלו עלי להתגלגל כמו מאליו לתוך התפקיד הגדול הזה. אני רק יכול לשער שכך היה.

יש לי, למשל, מחברת בית ספר ישנה עם דפי משבצות. אך היא שימשה לדבר הרבה יותר חשוב מאשר פתרון שאלות בחשבון. במחברת זו רשמתי את הפעולות של "חברה לביטוח ולמניות", ש"הקמתי" בשנת 1923. הייתי אז בן שלוש-עשרה, וייתכן שזאת היתה הסיבה לכך שחיפשתי לי שותף אמין בכניסתי לעולם העסקים של המבוגרים, בן דודי אוטו הכט ממנהיים. אין לי ספק שאני קבעתי את התקנות, וכשאני קורא אותן היום, הרצינות שלי כנער צעיר בהקמת מפעל שכזה, אפילו לשם משחק, מעוררת בי תערוכת של התרגשות וצחוק.

החברה, שעיצבנו לה דגל וגם סמל מסחרי, היתה בנויה משני חלקים: היא היתה חברת ביטוח, שבה ניתן לבטח כל דבר שאפשר להעלות על הדעת, והיא היתה גם חברת מניות, שבה כל אחד יכול לרכוש ולמכור מניות. על המניות נאמר בסעיף 6: "ניתן לרכוש מאיתנו מניות בכל עת, אך הן בתוקף עד ה-31 באוקטובר אם הן נרכשו בין ה-1 במאי ל-31 באוקטובר... בעת מכירת המניות יש למסור את תעודת המניה." בתחום הביטוח בנינו למעשה על ההגינות של הלקוחות, כפי שעולה מסעיף 4: "אנו מקווים שהמבוטחים שלנו יפעלו בהגינות ואנו עצמנו ננהג לפי כורח המציאות. לדוגמה, כאשר הולך לאיבוד משפך שהיה מבוטח אצלנו ב-2 פרנקים, מובן שנשלם את הכסף. אך אם רק הידית נשברה או אם התקלקל רק חלק קטן ממנו, תפצה חברת הביטוח את המבוטח בחלק היחסי בלבד."

אכן, ניתן היה לבטח כל דבר, וכאשר אני סוקר את רשימת הפריטים שביטחנו, שאמנם אינה רשימה מלאה של כל הפריטים שהיו קיימים בבית משפחת הכט המורחבת, היא מזכירה לי חפצים שאחרת לא היו עולים עוד בזיכרוני. "סבתא: משקפיים במסגרת קרן, סיכת כסף, טבעת יהלומים; אבא: אולר מכסף, שעון מצופה זהב; ורנר: זכוכית לשעון; אימא: צמיד זהב, שישה ספלי פורצלן."

נראה שפריטים מבוטחים אלה נשארו שלמים, שכן הם צצים שוב ושוב במרחקים קבועים, וחברת הביטוח לא היתה צריכה לשלם דבר. גם לגבי ההשקעה שלנו ב"הון" החברה ניהלנו ספרים באופן מדוקדק, וכך גם לגבי התשלומים בעבור "הון המניות". יש דין וחשבון מדויק ביותר על כל חלקיק של סנט: "אם הסכום של הון המניות וההון הפעיל שיש לחלק אינו מספר זוגי, יש להוסיף את מחצית הסנט העודף להון." מטבע של חצי סנט "שנמצא ברחוב", לא ניתן היה לבטח ועל כן היה צריך להוסיף אותו להון.

החברה, שהוקמה ב־16 באפריל 1923, שהיתה לה מחלקה בבאזל שבה היתה לי זכות חתימה ומחלקה במנהיים שבה היתה לבן דודי אוטו הכט זכות חתימה, "פורקה" ב־1 בינואר 1924. אני מניח שלשותף מבאזל נמאס העניין, כנראה מפני שלא היתה די תנועת מזומנים, ספלי הפורצלן המבוטחים לא הניבו דבר ולא היו קונים למניות, להוציא דוד הרמן ואבי. על כן דיווחנו בנקודות זמן קבועות רק בקיצור נמרץ "אבא, כנ"ל, אימא, כנ"ל, ורנר, כנ"ל." דרך משחק זה למדתי מה זו מניה וכיצד יש לנהוג במסמך מוזר שכזה, בדומה לדרך שבה לומדים ילדים כיום על עולם הכספים במשחק כמו "מונופול".

אני יכול לספר על חוויה נוספת שלימים נראתה לי כמכוונת לאותה מטרה, להכין אותי לתפקיד של יורש עצר. זה קרה בתחילת שהותנו בבאזל, כאשר אבי הקים את חברת נפטון. מובן מאליו שבתקופה זו ביקר אבי אצל חברות שונות – בעיקר במפעלים גדולים במזרח ובצפון שווייץ – כדי לגייס אותן כלקוחות. מה שלא היה מובן מאליו היה שבביקורים האלה הביא עמו איש העסקים את בנו הקטן והציג אותו בפני מנהלי החברות.

אני עדיין זוכר את עצמי יושב במשרדים השונים. רגלי, שהיו קצרות עדיין מכדי שאוכל להגיע לרצפה, התנדנדו להן באוויר בעודי שומע את שיחת המבוגרים. הקשבתי בשקט, אולם אני בטוח שהקשבתי בסבלנות רק משום שחיכיתי למה שיקרה לאחר מכן; כאשר ביקרנו למשל במבשלת הבירה הידועה "האלדנגוט"

(Haldenguth) בווינטרטור (Winterthur) הרשו לי לראות את סוסי ההובלה הבלגיים הענקיים בעלי השיער הארוך מסביב לכפות רגליהם, שהזכירו לי את אנטוורפן, שעניינו אותי פי עשרה לפחות מהעסקים של אבי.

אך כאשר בערב הראשון הגענו למלון בעיירה סנט גאלן (St. Gallen), הכשלתי כמעט מיד את העסקים של אבי כיוון שנתקפתי בחום. אבי היה מודאג מאוד ממצבי והזמין אוכל, בילה את הערב בישיבה ליד מיטתי וסיפר לי מעט על המשמעות של ביקורים אלה לגיוס לקוחות.

ומאליו מובן שאני רואה באור זה גם את "עבודתי" במשרד של אבי באנטוורפן, כשהייתי בקושי בן ארבע או לכל היותר בן חמש. מאוחר יותר הקשתי ככפוי שד על מכונת הכתיבה, מתלהב מהאותיות שנענו לי ויצרו מילים בדיוק כפי שרציתי. יש לי עדיין מכתב מתקופה זו שכתבתי לסבים שלי, שהוא כמובן מלא שגיאות כתיב. הייתי אז בן שמונה.

ובכן, לימים, כאשר התברר לאלה שרצו להכתיר אותי כיורש העצר שוויתרתי על התפקיד, הם התאכזבו ממני קשות. בתגובה הם נקמו בי באמצעות "חוות דעת" שכמה פסיכיאטרים טרחו לחבר בשבילם, שממנה עלה שאני בלתי כשיר מבחינה משפטית, או פסול דין. הרבה יותר מאוחר התחוור לי שהם כנראה ביססו את עמדתם על ההתפרעויות וההתמרדויות שלי בגיל ההתבגרות, או אולי אפילו על "חוויות שונות" שעברתי בילדותי. שעה שהיה לבני כיתתי ולחברים שלי החופש המוחלט לממש את מאווייהם ולבחור בחופשיות מה הם רוצים להיות בעתיד, נראה היה שמסלול החיים שלנו, של אחי ושלי, נקבע מראש. ברור היה שנצטרך להמשיך ולנהל את עסקי המשפחה. זה הטיל עלי עול כבד עוד לפני שיכולתי להעלות בדעתי כיצד יהיו החיים ללא העול הזה. את ההרגשה שבעתיד יוטל עלי להיענות לאילוצים כבדים חשתי עוד לפני שלמדתי ללכת, כך הבנתי מאוחר יותר.

"אסור לעשיר לגנוב את כבשת הרש", אמרה לי פעם אישה

כאשר מדובר היה ברגשות שלי לאישה; ובכך ברור היה, לפחות בעינייה, למי מגיעה הזכות לטפח רגשות. נראה שלי היא לא הגיעה כיוון שהיו לי כבר כל כך הרבה דברים אחרים. אישה זו לא הביאה כלל בחשבון שמעולם לא שאלו אותי אם רציתי את "הדברים האחרים" האלה, או אם אלה היו כה חשובים לי כפי שרבים האמינו.

אין כאן שאלה של זהות: גרמניה מעל הכול

כל מי שמתחיל לכתוב על חייו מתחיל להתעסק בהם רבות. מי שיש לו מקומות רבים לנגוע בהם, זקוק לזמן רב. את החומר לספר זה ליקטתי פירור אחר פירור. מה שכתבתי תחילה מתוך הזיכרון, יכולתי לאשר מאוחר יותר בהוכחות. כאשר מצאתי במרתף ביתי את קופסת הנעליים המלאה בתעודות בית ספר, מחברות ציור, יומנים ותצלומים, היה זה מפגש מיוחד במינו: לפתע חשתי שוב, כמו פעמים כה רבות בחיי, את העימותים עם משפחתי – משפחה שהפנתה במידה רבה עורף ליהדות, ושבמהלך כמה עשורים היתה למשפחה מתבוללת. הדבר הראשון שהוצאתי מקופסת הקרטון היה ספר הזיכרונות שלי, שקיבלתי מאבי כמתנת "חג מולד במלחמה" בשנת 1917, כשהייתי בן שמונה. התחלתי לדפדף בו, קראתי את מה שכתבו הורי, הדודות והדודים שלי, הסבים, בני הדודים ובנות הדודות, אך ככל שהמשכתי לקרוא, כך גברה תמיהתי. אני חושב שהיתה זאת הפעם הראשונה שהשתוממתי על מה שהיה כתוב בו. עכשיו, אחרי יותר משבעים שנה, הבנתי מה אומר לי ספר זיכרונות זה. אני בטוח שהוא דומה לכל ספר זיכרונות אחר מאותה תקופה. לא היה בו מה שרציתי לראות בו כשלקחתי אותו לידי, אך ידעתי שלא היה עלי לצפות לכך. לא היו בו דברי חז"ל, לא היו בו אמירות מהתלמוד, לא היתה בו חוכמת הנביאים – לא היה בו דבר שממנו ניתן להסיק בצורה כלשהי שמדובר בספר זיכרונות של ילד יהודי.

לעומת זאת ראיתי לפני עמודים שלמים מלאים בפתגמים גרמניים שנונים וחכמים, וכמובן ציטוטים של גתה ושל שילר. מלבד זאת היו בו גם עשרות משאלות שאקפיד לנהוג על פי המידות הטובות שהן טבע שני לגרמנים: סדר, התמדה, נימוסים, יושר וניקיון. ולפתע, בעודי מדפדף בספר הזיכרונות, ראיתי אותם שוב בבהירות רבה לנגד עיני, משפחתי שכל כולה "גרמנית". בדמיוני שמעתי אותם אומרים את המשפטים האלה כברכת הדרך כאשר הייתי בן שמונה ותשע, כאשר גרנו באנטוורפן, כאשר גורשנו בשל היותנו גרמנים, כאשר שבנו לאנטוורפן כגרמנים ושוב גורשנו כגרמנים.

אני יודע שכלל לא דנו אצלנו בסוגיית "ההתבוללות" בתקופה ההיא. לא היתה במשפחתנו כל בעיית זהות לגבי היהדות שלנו. היינו גרמנים "ברוח ובמעשה", ויש תיעוד על כך בכמעט כל תחומי החיים. היינו שייכים לתרבות הגרמנית, או לפחות האמנו שאנו שייכים לה. הסתובבנו אך ורק בחוגים גרמניים. העובדה שחוגים אלה היו מורכבים בעיקר מיהודים גרמנים התבררה לי רק בדיעבד, משום שהם הפגינו בגלוי פטריוטיות גרמנית, כפי שעשינו זאת אנו, שכן הם התבוללו באותה מידה כמונו; ומכיוון שכך, כל מה שקשור לגרמניה היה לקודש הקודשים. על העובדה שגרמניה פלשה לבלגיה לא ביזבו איש מכל האנשים האלה ולו מחשבה ביקורתית חולפת אחת, שכן כל מה שגרמניה עשתה היה טוב ונכון ממילא. כך החליט וכך ציווה הקייזר הגרמני – במשך זמן כה רב הוחדר בנו שדרכה של גרמניה היא הנכונה, עד כי האמנו בכך. משפטי מחץ של המדינאי ביסמרק הועתקו בספר האורחים שבביתנו. למשל, "אם הגרמני רוצה להיות מודע היטב לכוחו, עליו לדאוג לכך שיגמע בקבוק יין – ועדיף שניים." (Wenn sich der Deutsche seiner Kraft recht bewußt werden will, dann muß er erst eine Flasche Wein im Leibe haben - besser aber auch zwei. אני זוכר בבהירות רבה את הדאגה הקשה ואת תחושות החרדה של אבי כאשר גרמניה הובסה במלחמת העולם הראשונה. התבוסה

גררה עמה מהומות חברתיות קשות בגרמניה. בתקופה זו היהודי אלברט באלין, שהקים את צי אוניות הנוסעים ב"קו המבורג-אמריקה", האיש שהיה גאווה של גרמניה על פני האוקיאנוסים (משרד הדואר הגרמני הוציא ב-1957 בול מיוחד לציון יום הולדתו המאה, ואחד הרחובות הראשיים של המבורג קרוי על שמו. המערכת), חש דחף להתאבד לאחר תבוסת גרמניה, ביום שבו הקיזור וילהלם השני, שהוא היה ידידו, נאלץ לברוח לטירת דורן (Doorn) שבהולנד.

הרבינו לשמוע, כמו במשפחות רבות אחרות, דיבורים על "המשבר הכלכלי העולמי" באופן כללי ועל המשבר הכלכלי בגרמניה בפרט. אבי חשב יומם ולילה כיצד ניתן לרפא את כלכלת גרמניה, לשבור את האינפלציה הדוהרת ולהחזיר את גרמניה למצבה הקודם, של אומה תעשייתית ומסחרית מובילה באירופה. בכל הדיונים הערים האלה היתה משפחתנו מפולגת. דודי, היפוליט בלוך, היה המנהל הכללי של חברת "לה רין" (Le Rhin), הסניף של רנאניה שאבי הקים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה בשטרסבורג ועסק במחסני תבואה, בניהול מחסני הסחורות, במתקני נמל ובהובלה בנהרות. כמו יהודים רבים בחבל אלזאס היה דוד היפוליט פטריוט צרפתי, שהתגאה בכך שהצרפתים מתנהגים כלפי היהודים בארצם בצורה שונה לחלוטין מהגרמנים.

אין ספק שניתן לכנות את החינוך שקיבלנו בבית הספר הגרמני בבלגיה חינוך גרמני-לאומני. המורה להתעמלות באנטוורפן, מר טמינג, גרמני בעל זקן לבן מלא ופנים שמנמנות, שהיה דומה לחלוץ ההתעמלות העממית בגרמניה יאהן, דרש מאיתנו שנביע את אהבתנו לגרמניה בקול רם כל כך, שהמושל הצבאי בבריסל בכבודו ובעצמו יוכל לשמוע זאת.

מאידך גיסא, די חששנו מפני המנהל של אותו בית הספר, ד"ר ברנרד גסטר, שאחרי המלחמה מונה למנהל הגימנסיה הצרפתית בברלין. תלמידי בית הספר השתייכו לתנועה שפירסמה כל רבעון חוברת שגמעתי אותה בשקיקה, מהעמוד הראשון ועד האחרון.

לימים התברר לי שתנועה זו אימצה את תורת הלאומנות הגרמנית. לא היתה עוינות כלפי היהודים, משום שהם הביאו תועלת רבה במלחמה. זה היה בתקופה שבה ראש המטה של הינדנבורג, הגנרל לודנדורף, השמיע בעת הפלישה הגרמנית לפולין את הקריאה המפורסמת בשפה היידיש: "ליהודי פולין האהובים" (An maine liben Yidden fun Pojlen) (כנראה בתקווה שהם יעזרו לו למוטט מבפנים את קיסרות הצאר. המערכת). כמו כל בני כיתתי בבית הספר הגרמני התנפחתי גם אני מגאווה על התחבולה המתוחכמת שבעזרתה ניצח הגנרל בקרב באגמים המזוריים; הוא פקד על חייליו – כך שמעתי בבית הספר – לפזר קני סוף ודשא על פני הביצה כדי לפתות את הרוסים לדהור לתוכה רכובים על סוסיהם; כך קרה, והסוסים על רוכביהם שקעו פנימה. זאת היתה הדרך שבה "המולדת" ניצחה בקרב המפורסם הזה. אך מי שנכנס להיסטוריה כגיבור לא היה כמובן גנרל לודנדורף, אלא הפלדמרשל פון הינדנבורג.

תמונות שונות עולות מזיכרוני, לפעמים ממש באותו הרגע. אני רואה את משפחתי בחברת חברים; אנו עומדים ליד החלון של בית מלון באנטוורפן, ומביטים ברוב גאווה כיצד המלך לודוויג מבוואריה, במדים המפוארים של גנרל גרמני ועל ראשו קסדה שצרור נוצות מתגופף בקודקודה, מצמיד לחזהו של אבי אות הצטיינות. זהו אות הצטיינות בדרגה גבוהה מאוד, שמוטבעים בו כתר וחרבות. טקס ההוקרה מתנהל שעה שתהלוכה חגיגית עוברת בשדרה הרחבה בלגיה-ליי. אבי הוא היחיד שאינו במדים. הוא לובש פראק, אף שהיו לו מדי קצין מפוארים, כולל חרב בזהב. ואני רואה אירוע אחר. הוא התרחש כשבע-עשרה שנה מאוחר יותר, ב-1 באפריל 1933. אני רואה את אנשי פלוגות הסער נכנסים לחנות לדברי עישון שבבעלות יהודית, שאני אחד מלקוחותיה. הם מצווים על בעל החנות לסגור מיד את חנותו. כאשר האיש מגמגם ואומר ובקול רועד שהוא נכה מלחמה ושהוא זכה לעיטור

ההצטיינות צלב הברזל, מתגלגלים אנשי פלוגות הסער מצחוק ודורשים מהאיש למסור להם מיד את אות ההצטיינות, כדי שיוכלו לזרוק אותו.

כשאני מהרהר בשיטת החינוך בתקופה ההיא, אני משתומם איך חונכנו, הילדים, בדרך תת-הכרתית להיות פטריוטים קטנים ועקב כך יצורים הששים אלי קרב. שתינו את דימויי האויב עם חלב אמנו, אם אפשר להתבטא כך. "בכל ירייה נופל רוסי, בכל דחיפה הולך צרפתי, אך את מכת המחץ נשמור לגנב האנגלי" (Jeder Schuß, ein Ruß / jeder Stoß, ein Franzos / und die meisten Hiebe, für die welschen Diebe בבית הספר ושרנו במקהלה בהתלהבות רבה: "השד שילך לאבדון / הרייך הגרמני שינחל ניצחון / ועל העולם שיבוא כליון" (Der Teufel soll versinken / das Deutsche Reich soll blinken / Bis Welt und All vergehn).

את המוכנות לתת למולדת את היקר מכול, את החיים, העתקנו בחפץ לב מהמבוגרים. נתנו לרעיון ההקרבה לחלחל למוחנו וחשנו נפלא! שרנו: "בקצה המדשאה / שם מקעקע העורב / את מותי אמצא בארץ פולין / שהיא ארץ האויב" (Drüben am Wiesenrand / Hacken zwei Dohlen / Sterb ich in Feindesland / Fall ich in Polen וגם: "שחר, הו שחר אדמדם / שלח את אורך אל מותי המוקדם" (Morgenrot, Morgenrot / Leuchtest mir zum frühen Tod). לא הבנו הרבה ממה ששרנו, אך שרנו בהתלהבות רבה גם אם לפעמים התבלבלנו ושיבשנו משפטים שלמים.

לבד מהשירים ראינו ושמענו סביבנו באופן קבוע סיסמאות מסיסמאות שונות. הן התנוססו כמעט בכל פינה בביתנו ובבית ספרנו. היה עלינו לחזור עליהן ללא הרף כדי שהמוסר הגרמני יחדור בנו עמוק ככל האפשר. "אתה נצר לעם הגרמני / היה אפוא נאמן וכן / אל תאפשר לשקר לחלל את פייך / כי מאז ומתמיד העריך העם הגרמני / כנכס הגדול ביותר / את הנאמנות ואת

הכנות. " ועוד: "הקפד תמיד על נאמנות וכבוד / עד לקבר הקר / ואל תסטה ולו במעט / מברכת האל."

קראנו ספרים ושיחקנו משחקים שדחקו אותנו לכיוון חשיבה מסוים מאוד. היה למשל משחק רביעייה ששיחקנו בימי ראשון בבית, שבו הופיעו המשוררים והסופרים הגרמנים הגדולים כמו גתה, שילר, לסינג, הרדר (Herder) ואחרים. מי שהיה מסוגל לאחר מכן לומר את סדר שמותיהם בצורה מדויקת, זכה לשבחים. העובדה שלבד מהמשוררים הגרמנים הגדולים היו קיימים בעולם גם משוררים וסופרים אחרים, כמו למשל שייקספיר, רומאן רולאן, ויקטור הוגו, דאנטה וסרוונטס, לא היתה חשובה. נכון שלמדנו על האחרים מאוחר יותר, בתיכון, אך הם לא הטביעו בנו חותם עמוק כמו הסופרים הגרמנים שכן הם לא היו חלק מהחינוך התרבותי שהוחדר בנו בילדותנו בדרך של משחק.

הסבים שלי נתנו לי ספרים כמו קרן הפלא של הנער הגרמני ואגדות האחים גרים, אך גם כרך עבה של סאגות מהתקופה הקלאסית הקדומה. מאוחר יותר הבנתי שאגדות האחים גרים משקפות נאמנה את האופי הגרמני ואת הרוח הגרמנית, וכמה מהן היו בפירוש מפחידות ואף מזעזעות. בתקופת בית הספר הכנתי פעם דגם על פי הסיפור על המוות במערה שהיתה מלאה בנרות מהבהבים. קישטתי את המערה בנרות דולקים בכל המידות. היו נרות ארוכים וגם כאלה שכבר כלו כמעט או שדלקו בשני הקצוות. הם ייצגו את הנשמות של כל בני האדם. ואז הזמנתי את המוות, שהופיע בצורה של מלאך המוות.

כאשר אחד הילדים, כמובן אני עצמי, שאל שאלה לגבי המשמעות של הנרות המהבהבים ושל כיבוים, היתה התשובה שהנר הוא הנשמה שגם היא תיכבה ביום מן הימים.

כאשר הייתי בן עשר נתן לי סבי הנערץ סמסון הכט את הספר המסע אל הנפלא, אוסף אגדות גרמניות מאת ברנטאנו, טיק, תאמיסו, האוף, גתה ואחרים. כדי שהספר ימשוך תשומת לב

מרבית, נכתב במבוא: "אנו מקווים שספר זה ימצא בכל בית גרמני שיש בו ילדים. וכפי שכל גרמני נושא עמו את שירי עמו במהלך כל חייו, כך אל לו לאדם בוגר, שרוצה להישאר נאמן לעצמו ולערכי ילדותו, לאבד את האמונה בכוחן הנפלא של האגדות. על כן נתונה תודתם של הקוראים הגרמנים למוציאים לאור של קרן הפלא ושל האגדות של גרים על כך שהם משמרים את האוצרות הגדולים של עמנו, שכן בכך יוכלו ספרים אלה להמשיך ולהשפיע את השפעתם כל עוד קיימת השפה הגרמנית."

אבי אכן דאג לכך שהשפה הגרמנית תזכה אצלנו להערצה הראויה. בכל פעם שבתעודת בית הספר שלי הופיעה ההערה: "מדבר חלש מאוד", דרש ממני אבי לפתוח את הפה ולדבר ברור. היה לי חבר בכיתה שהגרמנית שלו היתה די גרועה כיוון ששפת אמו היתה פלמית. הוא בא ממשפחה פלמית עתיקה ומכובדת. מובן שחשתי שאני עולה עליו בהרבה, כיוון שהייתי בטוח שהגרמנית שדיברתי טהורה לחלוטין. לא נתתי לו להרגיש זאת, משום שהחינוך שלי אסר עלי להפגין גאווה, אך כל הזמן התחושה הזו עמדה בינינו כצל מבלי שהדבר ייאמר.

בבית שלנו, במשפחה שלנו, קראו כמובן רק עיתונים גרמניים וספרים גרמניים. אינני זוכר שראיתי אי-פעם עיתון פלמי אצלנו בבית, גם לא אצל עובדי משק הבית שלנו שרובם היו ממילא גרמנים.

אני יכול לומר בביטחון גמור שעד שעזבתי את אנטוורפן הייתי מקובע ב"גרמניות" שלי. היהדות שלי לא מילאה אז עדיין כל תפקיד בחיי, ולכן לא חשתי שאני מתנדנד בין עולמות; בהיעדר הברור של בעיית זהות מעין זו לא נגרמו לי כל פגיעות או טלטלות. ההפנמה של "הגרמניות" הזאת הרחיקה לכת עד מאוד. היא הרחיקה לכת אפילו עד למחברת שהכנתי בה שיעורים על כללי הפיסוק, והייתי אז בן עשר: "כאשר הבינוני-פועל או שמות תואר מצויים במקום אחר מן המקובל, כדי להבליט אותם, יש לסגור אותם בפסיקים, למשל: הנער הגרמני, ירא השמים והחזק, מגן על

מולדתו הקדושה." כך כתבתי. אני מניח שזה היה בשל ההזדהות המלאה עם "הנער הגרמני, ירא השמים והחזק".

נדודים עד היעד הסופי

הערים והמקומות שמלווים את ילדותי ואת נעורי הם רבים. גירוש, בריחה, שהות קצרה בערים שונות, לימודים בכיתות זרות – אני חושב שאלה חישלו אותי לכל מה שקרה עשרות שנים לאחר מכן. אני מתכוון לאותה בריחה בשנת 1941, שהיתה, כפי שנוהגים לומר, "עניין של חיים או מוות".

בבריחות המוקדמות מאנטוורפן, בשנת 1914 ובשנת 1918, טרם טעמנו טעמה של סכנה ממשית. אז לא מדובר היה בהצלת חיינו, אלא בדרך להציל רכוש, אם בכלל מישהו מצא לנכון להציל רכוש.

הייתי בן חמש ואחי ורנר היה בן שלושה-עשר יום כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914. הבלגים לא התכוננו כלל למלחמה הזאת, ולא עלתה בדעתם המחשבה ש"הסכמים הם בסך הכול פיסות נייר".

כאשר הוצא הצו שאנו, כגרמנים, חייבים לעזוב את בלגיה תוך 24 שעות, הורי לא הופתעו. כאשר נולדו שני בניהם, הם ויתרו על הזכות שילדיהם יקבלו אזרחות בלגית עקב העובדה שהם נולדו בבלגיה – זכות שהם יכלו לקבל אוטומטית לו רק ביקשו זאת. כל גרמני "התגאה" בויתור הזה, וגם לא שכח להדגיש זאת בכל ההזדמנויות המתאימות והלא-מתאימות.

ההוראה כי יש לעזוב את בלגיה תוך יממה פשטה כשריפה בשדה קוצים ב"מושבה הגרמנית", שבה היו כל הגרמנים מלוכדים. טרם היה אז רדיו, על כן עברה הידיעה מפה לאוזן.

כאשר צו הגירוש הגיע להורי, הוא גרם לעצבנות מסוימת בביתנו, אך לא פאניקה. אבי הביע את דעתו שעלינו לעזוב את אנטוורפן לזמן קצר בלבד, שכן כיוון שאנו, הגרמנים, נכבוש את

בלגיה עד מהרה, נוכל גם לחזור בקרוב. אני משוכנע גם היום שהוא אמר "אנו, הגרמנים", ולא "הגרמנים".

הרהיטים שלנו וכל חפצי הבית האחרים כוסו בכדים לבנים, בדיוק כפי שעשינו כאשר יצאנו לחופשת קיץ קצרה. לקחנו עמנו כמטען בסך הכול שתי מזוודות קטנות ובהן הדברים הנחוצים ביותר, כמו בגדים תחתונים ועליונים, פיז'מות וכלי רחצה, וגם מזון לחינוקות וחיתולים לוורנר הקטן. לדעת הורי לא היה טעם לקחת מזוודות גדולות, שכן הם היו בטוחים שעד מהרה נשוב לביתנו. לי לא היה מה לארוז. חוץ מהדובון שלי "עם הכפתור באוזן" לא לקחתי עמי דבר, שכן מובן שגם אני הייתי משוכנע, כמו הורי, שאנו, הגרמנים, ננצח בקרוב. לא הרגשתי כל פחד, אדרבה, המצב זימן לי הרפתקה נפלאה.

ובכן, כל המושבה הגרמנית התאספה בתחנת הרכבת כדי לעלות לרכבת מיוחדת לגרמניה. מהו היעד הסופי של רכבת זו ומתי היא תצא לדרך, איש לא ידע. האנשים פשוט עמדו והמתינו. כאשר הרכבת הגיעה לבסוף – מורכבת מערבוביה של קרוגות נוסעים מדרגה ג' וקרוגות משא – היא נראתה כה פגומה עד כי קשה היה לתאר שהיא תוכל לעמוד במסע. ברור היה שהרכבת הזו יצאה מזמן מכלל שימוש. אמי קיבלה מקום על ספסל עץ קרוב לחלון, והיא החזיקה את אחי הקטן. אבי ואני ישבנו מולם. הבטנו החוצה בהמולה הססגונית; הורי שוחחו על אלה שלקחו עמם בגדי ערב וסכו"ם מכסף, דבר שנראה בעיניהם מיותר לחלוטין.

לבסוף יצאנו לדרך. הרכבת נסעה מבלי לעצור, אם כי בקצב של חילוץ, עד הגבול הגרמני. כולנו היינו אופטימיים ומלאי תקווה שביקורנו בגרמניה יהיה קצר מאוד.

וכך אכן היה. בקושי הגענו לסבים שלי בפרנקנטל וצבא גרמניה כבר הספיק להפציץ לעצמו דרך אל לב ליבה של בלגיה. תחילה כבש את עיר הבירה בריסל וכחודש וחצי לאחר מכן הסתיים המצור על אנטוורפן, עיר הנמל הגדולה ביותר באירופה.

בסתיו של שנת 1914 המתין אבי בקוצר רוח ליום שבו יוכל לשוב לבלגיה. בינתיים כונן הממשל הצבאי הגרמני בבריסל ואבי, כמומחה לספנות, מונה לממונה מטעם הממשל הצבאי הגרמני על ענייני הנמל והספנות בנמל אנטוורפן והיה אחראי לתנועת האוניות בנמל זה.

כעבור ארבע שנים, לאחר שהגרמנים, או כפי שאמרנו "אנו הגרמנים", הובסו במלחמה, נאלצנו לעזוב את בלגיה בפעם השנייה. עד הסוף האמנו עדיין כולנו שלא ייתכן שגרמניה תפסיד במלחמה. היינו בטוחים בניצחון עד זמן קצר לפני ההתמוטטות, והיו שגם אז לא יכלו להאמין שגרמניה נחלה תבוסה. בחוג הידידים והמכרים שלנו פשטה לאט לאט התובנה שמוטב לעזוב שוב. הפעם לקחו עמם מטענים גדולים, את כל רהיטי הבית ומזוודות ענקיות.

אולם לא אנחנו. אבי היה בטוח שגם הפעם ידאגו "הגאון הגרמני", "האומץ הגרמני", "התושייה הגרמנית" ולא לשכוח – "הצדק ההיסטורי" לכך שצבא גרמניה, במתקפת נגד גדולה שעליה הרבו לדבר, יכה את האויב שוק על ירך. אז מדוע לעזוב בחיפזון כזה – תהו לא מעטים מאנשי המושבה הגרמנית.

המתנו אפוא בסבלנות, ביחד עם עוד כמה משפחות. אחרי שהרכבת האחרונה כבר נסעה למולדת נעשתה האוכלוסייה הבלגית מיום ליום, משעה לשעה, יותר בטוחה בעצמה. רבים מהם ענדו לפתע על דש המעיל סרטים בצבעי הדגל, שחור-צהוב-אדום, והכניסו עלה קיסוס בלולאת הכפתור. האיזמים גברו ואיש לא ידע מתי אלה יוצאו אל הפועל.

ואז הגיע הצו שעלינו לעזוב את העיר. הפעם הגיע הצו מן הממשלה הגרמנית ונאמר בו שעל כל הגרמנים שנשארו בבלגיה לעזוב את המדינה הזאת מיד. צוינה גם השעה שבה תצא הרכבת המיועדת את בלגיה.

עד כמה שזכור לי לא לקחנו עמנו גם הפעם מזוודות גדולות,

אלא רק מטען יד. את הרהיטים שלנו כיסינו שוב בסדינים לבנים, כמו בפעם הראשונה, ואני מניח שהורי האמינו גם הפעם באמונה שלמה שכל העניין הוא מהומה על לא מאומה.

חשד קל שאולי לא נוכל להגשים את השיבה מהר כבפעם הקודמת עלה בנו ברגע שהגענו לתחנת הרכבת. ניצבה שם אמנם רכבת ריקה שכולנו נכנסנו בה, אך היא לא היתה מחוברת לקטר ועל כן לא יכולנו לצאת לדרך. גם נהג שיסיע את הקטר לא היה, שכן הבלגים סירבו להסיע רכבת גרמנית ולסייע לגרמנים לברוח. כאשר ברור היה שיהיה עלינו לבלות את הלילה ברכבת זו ללא קטר, החל אבי לפעול. הוא חיפש קטר, מצא אחד, ובתוקף תפקידו כקצין גרמני של הממשל הגרמני שהיה אמון על התחבורה, הוא הפקיע את הקטר מבלי להניד עפעף, נתן הוראה לרתום אותו לפני הרכבת ולנסוע.

אך ברור היה שחלפה התקופה שבה יכלו קצינים גרמנים לתת הוראות – אף בלגי לא היה מוכן להסיע את הקטר הזה. אבי התייעץ עם קצינים אחרים. לבסוף נמצאו נהג קטר וגם מסיק; אינני זוכר אם הם היו גרמנים או בלגים.

ובכן, יצאנו לדרך. אני רואה את עצמי עומד ליד חלון הרכבת ביחד עם אמי וורנר. אבי נשאר בבלגיה כדי להסדיר עוד כמה עניינים בממשל. ראינו מהחלון כיצד אנטוורפן נעלמה לאט לאט מהעין כאילו היא מתעטפת בצעיפים.

כאשר הגיעה הרכבת לבסוף לדיסלדורף, חלתה אמי בשפעת קשה, כך שלא יכלה להמשיך בנסיעה; בתחבורה נתגלו ממילא קשיים, שכן בינתיים פרצה "מהפכת נובמבר" שבסופה אולץ הקייזר להתפטר. מתישהו, אחרי המתנה ארוכה למדי, הגיע אחד הדודים שהביא אותי ואת ורנר לסבים שלנו, שבאותה תקופה התגוררו בפרנקפורט. אמי נאלצה להישאר בדיסלדורף וטופלה בידי אחות עד שיכלה להמשיך בנסיעה.

השבועות אחרי הנסיעה הזאת חרוטים בזיכרוני כתקופה רבת טלטלות, חוסר שקט ופחד – כל אותו זמן לא קיבלנו שום ידיעה

מאבי. אך לבסוף הצליח אבי לצאת מבלגיה ברכבת האחרונה, וכך התאחדה שוב משפחתנו הקטנה.

בכל האירועים האלה איבד בינתיים הדובון שלי את ראשו, אך זאת לא היתה בשבילי סיבה לאהוב אותו פחות, להפך. הוא ליווה אותי עוד לפני שהתחלתי ללמוד בבית הספר, ורק כאשר התחלתי ללמוד באוניברסיטה נפרדתי ממנו – אין לי מושג מדוע זה קרה רק אז. אולי היה בכך משהו סימבולי, חותם סופי לניתוק הדרסטי מכל מה שקשר אותי לעבר.

את התקופה שאחרי הבריחה השנייה מבלגיה קשה לי להעלות בזיכרוני. היינו בסחייבנינגן שלחוף הים ההולנדי. אני רואה ארמונות חול שבניתי ביחד עם ורנר, וכן גבינה וביצים לארוחת בוקר. כל אלה היו בשבילנו מסמני השלום, ולא סתם רקע בנאלי. אני זוכר גם את הפעם הראשונה שאכלתי בננה, שכן במלחמה כלל לא יצא לנו לראות פרי זה. כאשר החזקתי את האוצר הזה בפעם הראשונה בידי, לא ידעתי אם אוכלים אותו עם או בלי הקליפה. הזיכרונות שלי מסחייבנינגן הם הברורים ביותר מתקופה זו. אולי היינו שם שבועות, אך אולי גם חודשים. לאחר מכן היו עוד כמה תחנות ברורות: היינו תקופה קצרה בפרנקפורט, אחר כך במנהיים, בהיידלברג, בברן – כל המקומות האלה היו תחנות ביניים. באילו רחובות ובאילו בתים התגוררנו וכיצד הם נראו, נתונים אלה פרחו בחלקם הגדול מזיכרוני, שהרי הם היו רק תחנות בדרך הנדודים שלנו.

זו היתה תקופה של חוסר שקט, של חוסר ודאות – לא ידענו מה יהיה מחר ומה יקרה מחרתיים; לנו, הילדים, הודיעו בדרך כלל זמן קצר בלבד לפני שעמדנו לעזוב שוב. אני זוכר היטב שבתקופות מסוימות היו לי מורים פרטיים ובפעמים אחרות למדתי בבית ספר. אני זוכר כמה מהשמות של בתי ספר אלה – גימנסיית גתה בפרנקפורט על המיין, בית ספר לסינג במנהיים והתיכון בהיידלברג. אני זוכר היטב גם שבבתי ספר אלה היה עלי להתמודד עם קשיי הסתגלות – לפעמים ידעתי את חומר הלימוד

מלימודים קודמים ואז השתעממתי, ולפעמים פיגרתי בחודשים רבים אחרי הנלמד ורק במאמצים כבירים יכולתי להדביק את הפער. נראה שההורים התאימו את עצמם איכשהו לנסיבות האלה. על התעודות הגרועות שלי חתמה אמי, על הטובות, אבי.

לראשונה אחרי תקופה ארוכה ללא בית הגענו לבסוף אל המנוחה ואל הנחלה בעיר שהיתה יותר מאשר תחנה חולפת: באזל. תחילה התגוררנו במלון קטן ליד תחנת הרכבת, "מלון שווייצרהוף". משם עברנו לפנסיון פרטי ברחוב צירכר. אחר כך שכרו הורי בית ברחוב דורנאכר, ושוב אחר כך הם בנו את הבית שיהיה חלק מילדותי ומגעורי, הבית ברחוב בנקן מס' 50 – בית שבו יכלו סוף כל סוף לצמות חלומות, שבו יכולתי ליצור חברויות, שבו מצאתי כר רוחני פורה, מקום שהפך למושג הזה שנהוג לכנותו "בית". בחיים שלי נוצר סדר קבוע. התקופה של מורים פרטיים חלפה לה כי שוב אני לומד בבית ספר כללי. לא היה בית ספר יהודי, אך אני בטוח שהורי גם לא היו שוקלים לשלוח אותי אליו, לו היה כזה. על "החיים היהודיים שלי" בתקופה זו אספר מאוחר יותר.

ההחלטה של הורי לגור דווקא בעיר באזל היתה קשורה למקצועו של אבי. הרעיון שהוביל אותו לשם היה נועז, יותר מנועז, שכן רק חולמי חלומות היו יכולים לתאר לעצמם שכאן בבאזל, לגדות הריין, יקום יום אחד נמל מודרני.

ההקמה של חברת ספנות בתקופה ההיא היתה הימור גדול, משחק פוקר ברמה הגבוהה ביותר, אך לימים התברר שאבי הימר נכון.

לפני שהוא התחיל לעבוד על הפרויקט, הוא ערך מחקרים רבים. כיוון שעומק קרקעית הריין השתנה לעתים קרובות ומימיו הגיעו לגובה רב או נמוך לסירוגין, ברור היה שיש צורך לווסת את הזרימה או לתעל את המים בכלל, וזה מה שאכן נעשה מאוחר יותר. לגדת הריין בעיר סנט יוהאן (St. Johann) נבנו בזה אחר זה מתקנים לטיפול בסחורות, כולל מגופים פשוטים, שבעזרתם

ניתן היה לפרוק ולהטעין אוניות שונות. אך זמן רב עבר עד שגובשה התוכנית לבנות נמל בקליין הינינגן (Klein Hueningen), עד שתוכנית זו הוצאה אל הפועל ועד שנחפרו אגני הנמל וניתן היה לחבר אותם לריין.

שם, בקליין הינינגן, נבנו גם המחסנים של החברה שאותה ייסד אבי ושניתן לה השם נפטון. שם הוקמו מחסני תבואה גדולים, נבנו מתקני הטיפול בסחורות כמו מנופים, גשרי טעינה, מקומות פתוחים לאחסון פחם, בקיצור, כל מה שנדרש לנמל פנימי מודרני. אבי היה חלוץ בתחום הזה, על כך הוא זכה תמיד להערכה. בגיל מבוגר – והוא המשיך להיות פעיל בחברת עד שנתו ה-85 – כינו אותו "הנסטור של הספנות בריין" (דהיינו, "המתושלח של הספנות". המתרגמת).

משרדה של חברת נפטון נמצא תחילה במרכז העיר, ליד פארק קטן ושקט מוקף עצים עתיקים גבוהים, שאפילו באור השמש החזק ביותר הטילו את צילם הקריר. ממול ניצבו בתי העשירים של פעם, שחזיתותיהם הצהיבו ודמו עכשיו לשנהב. הכיכר שסביבה הם נבנו היתה בעבר בית קברות, שעל אחד מקירותיו צייר הנס הולביין בימי הביניים את המקור ל"מחול המוות" שלו, ועל שם ציור זה נקראת הכיכר של היום.

המקום הזה עם העצים הישנים, הגבוהים, שדרכם חדרו פרצי אור, שב וריתק אותי בכל פעם שביקרתי במשרד. כדי להיכנס לבניין היה צריך לעבור תחילה דרך שתי דלתות גבוהות ורחבות, שלמעשה דמו לשער. אחר כך היה צריך לעלות במדרגות רחבות מאוד לקומה הראשונה, שבה שונו חדרי המגורים של בית המגורים לשעבר לחדרי משרד. בינתיים יכלה החברה החדשה להסתדר בחדרים המעטים האלה. אבי הביא עמו לבאזל כמה אנשי מקצוע מנוסים מחברת רנאניה במנהיים, והשלים את צוות העובדים במחלקות השונות בכמה עובדים שווייציים. המשרד הקרין את השלווה השקטה, הרצינית, שהתאימה לבאזל. רושם כזה מעולם לא קיבלתי במשרד באנטוורפן, שהיא עיר שהורגשה בה פעילות

ססגונית תוססת, שנשמעו בה תמיד צלצולי החשמליות והצופרים הצורמניים של המכוניות – כל אלה היו, בעיני, המאפיינים הטבעיים של עיר נמל. אך באזל לא היתה עיר נמל, ואם שנים רבות לאחר מכן היא הפכה לכזאת, היא נשארה בכל זאת כפי שהיתה, השינוי לא פגע באופייה של העיר.

לא התפעמתי במיוחד מהעובדה שלימים עגנו בעיר זו אוניות משא, מוכנות לפריקת מטענן, שהיו שייכות לנו, כלומר לחברה שאבי ייסד ושבה הוא החזיק ברוב המניות. גם לא התרשמתי מכך שעל האוניות האלה, או אפילו על אוניות הקיטור הענקיות שעשו את דרכן לאורך הריין הלך ושוב, נכתב באותיות גדולות שם החברה. גם כאשר ראיתי את האונייה שנשאה את שמי, "רודי", לא חשתי גאווה של "רכוש משפחתי" והדבר לא ריתק אותי כלל. לבי יצא אל דברים אחרים, וברור היה שזה גרם לאבי לא רק לעצבות, אלא לימים גם לזעם.

באזל היא בשבילי רחוב בנקן מס' 50, היא נפטון, היא ההתחלה החדשה בחיים. היה עלינו להקים את ביתנו מחדש כיוון שביתנו באנטוורפן הולאם, כלומר הוא הפך לרכוש בלגי. הגיע לנו עונש על היותנו גרמנים. וכאשר הוקם "הרייך בן אלף השנים" נענשנו על כך שאנו יהודים. את הרכוש של משפחת הכט שנמצא בטווח האחיזה הגרמנית, לקחו הגרמנים. אך הפעם ניתן למעשה הלקיחה שם אחר: הרכוש לא הולאם, אלא "הועבר לידיים אריות". בשני המקרים היינו אנחנו המפסידים. זה תמיד מזכיר לי את דבריו של אלברט איינשטיין: "אם אחרי מותי יתברר שהתיאוריות שלי נכונות, אזי יראו אותי בגרמניה כגרמני ובצרפת כצרפתי. אך אם יתברר שטעיתי, אזי יראו אותי בגרמניה כיהודי ובצרפת כגרמני. תהא התוצאה אשר תהא, אני מעדיף להיחשב יהודי בשני המקרים."

כאשר אני חושב על הבית ברחוב בנקן, עולות לנגד עיני תמונות. אני רואה קודם כול את אמי יושבת ליד שולחן שעדיין

אינו עומד ברחוב בנקן, אלא ברחוב דורנאכר, ואני רואה אותה מציירת ומתווכחת עם שני האדריכלים שיבנו את הבית. לאמי היה חוש לצבעים ולצורות. לו היתה רוצה בכך, אין ספק שהיתה יכולה להיות מעצבת פנים מוכשרת. כנערה צעירה היא היתה ציירת כישרונית; בדירתי תלוי ציור של שלג בחורף המשרה אווירה מיוחדת. הבית ברחוב בנקן היה במידה רבה העבודה שלה, יציר דמיונה. היא התאימה לבית הזה כפי שהבית התאים לה, והיא ניהלה אותו למופת. מעולם היא לא העמידה את עצמה בקדמת הבמה, האורח תמיד היה המלך. אני עוד זוכר בבהירות רבה מקרה שעורר בי רחמים עליה כאשר היה עליה שוב לקבל אורחים. בדרך כלל היו אלה מכרים מהעבודה של אבי, שבהזדמנויות אלה נהג להרים אליה טלפון: "אני חוזר הביתה בעוד כשעה ומביא אחד-עשר איש לארוחה." לאחד-עשר האנשים האלה הוא כבר סיפר שהם יקבלו לובסטר טרי, שכן אמי קיבלה במתנה מידיד שנים-עשר לובסטרים שהוא הבטיח לשלוח לה כאשר הוא ישוב מרוטרדם, ואכן הוא שלח לה אותם (טרם היו אז משאיות קירור). כאשר החבילה הגיעה, התברר, לדאבון הלב, שאחד הלובסטרים כבר הלך לעולמו, ורק אחד-עשר היו עוד בחיים וטריים; ברור היה אפוא שבעלת הבית צריכה לוותר על המעדן שהיא כה אהבה.

אתאר תחילה את הגינה, שבשבילי היתה גינה חלומית. היתה בה גומחה שבה עמדו רהיטי הגן הלבנים, שם שתינו בימים חמים קפה של אחר הצהריים; ליד גומחה זו היתה סלעייה מעט מוגבהת, שממנה השתלשלו מטה פרחים עד לפינת ישיבה זו. היו שני שבילים, האחד הוביל לגינת הירק שבה צמחו סוגי ירקות שונים, עצי פרי, אוכמניות אדומות, אוכמניות שחורות, פטל ואגוזי אלסר. בבוקר, אחרי הקימה, יצאנו ורנר ואני לגינה וקטפנו אוכמניות משיחים אלה.

אם הלכת בכיוון השני, הגעת לשביל מרוצף רחב שהסתיים במשטח רחב ידיים, שבו בילינו הרבה במשך רוב עונות השנה, החל בארוחת הבוקר וכלה בארוחת הערב. כיוון שאנחנו, הילדים,

